

TUNUS'TA DEMOKRASIYE GEÇİŞ SÜRECİ VE EN-NAHDA'NIN İDEOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ*

Dr. Özge Özkoç
Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-6733-7183

Öz

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayan ve Arap ülkelerinin büyük bir kısmında etkisini gösteren kitlesel ayaklanmaların bölgede hala süregiden büyük bir alt üst oluşturma yol açtığını söylemek mümkündür. Tunus ise, ayaklanmalardan etkilenen diğer Arap ülkelerinden farklı olarak, kendine has bir demokrasiye geçiş süreci tecrübe etmeye başlamıştır. Bu geçiş sürecinde, kuruluşundan 2011'e dek yasaklı olan en-Nahda hareketinin yasallaşarak ülkedeki en önemli siyasal aktörlerden biri haline geldiği ise aşikardır. 2011'den sonra en-Nahda'nın siyasal pozisyonu ülkenin önemli siyasal aktörleriyle uzlaşarak gerçekleştirerek Tunus siyasetinin kalıcı öznelerinden biri olabilmek amacı çerçevesinde şekillenmiştir. İdeolojisini uzun yıllar siyasal İslami renklerle bezeyen hareketin, Tunus seküler sistemi içerisinde kendisine bir yer yaratabilmesi ve bu yolla yeni iktidar yapılanmasına eklenmesi önemli bir ideolojik dönüşümden de beslenmiş görünmektedir. Nitekim, en-Nahda'nın Mayıs 2016'da gerçekleştirilen 10. Kongresinde, parti ideolojisinin artık siyasal İslamcılıkla tanımlanamayacağı, bunun yerine "Müslüman demokratlar" kavramının kullanılacağını altı çizilerek seküler ilkeler temelinde siyaset yürütüleceği vurgulanmıştır. Bu çalışma, en-Nahda'nın Tunus'un demokrasiye geçiş sürecindeki sisteme eklenme biçimine ve iktidarda yer almaya başladığı süreçle birlikte billurlaşan ideolojik dönüşümüne odaklanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tunus, Demokrasiye geçiş süreci, En-Nahda, Siyasal İslam, Müslüman demokratlar

Tunisian Transition Process to Democracy and the Ideological Transformation of En-Nahda

Abstract

It is possible to state that uprisings started in Tunisia at the end of 2010 and had an impact on most of the Arab countries, caused a still-ongoing political turbulence in the region. Tunisia, in contrast to other Arab countries affected by the uprisings, has begun to experience a sui generis transition process to democracy. In this process, En-Nahda movement, which has been politically banned until 2011 since its establishment, has become one of the most important political actors in the country by achieving its legal status. After 2011, the political position of en-Nahda was shaped around the aim of becoming one of the permanent agents of Tunisian politics. In light of the fact that en-Nahda has started an integration policy to the new power structure with a serious ideological transformation in order to gain a permanent position in Tunisian secular system. Confirmingly, at the 10th Congress of the En-Nahda in May 2016, it was emphasized that the ideology of the party could no longer be defined by political Islamism, but the concept of "Muslim democrats" would be used. This study focuses on en-Nahda's method of integrating itself to the system in the transition process to democracy, and its ideological transformation, which has become crystal clear along with process of becoming a power player.

Keywords: Tunisia, Transition process to democracy, En-Nahda, Political Islam, Muslim democrats

* Makale geliş tarihi: 10.12.2018
Makale kabul tarihi: 18.03.2019
Erken görünüm tarihi: 27.03.2019

Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü

Giriş

2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta başlayarak Orta Doğu'nun büyük bir kısmında etkisini hissettiren kitlesel protestolar, Arap dünyasındaki otoriter rejimlerin birçoğunun meşruiyetlerinin sarsılmasına ve dahası bölgenin önemli bir siyasal dönüşüm içerisine girmesine yol açtı. Arap isyanlarıyla başlayan ve hala içinde bulunduğumuz süreçte, Eski Rejimlerin ya tasfiye edildiği ya da meşruiyet krizine girdiği Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Yemen ve Bahreyn gibi ülkelerin her biri, kendi içsel dinamiklerinin etkisiyle farklı siyasal dönüşüm süreçleri tecrübe etmeye başladılar: Mısır "devrimi" 3 Temmuz 2013'te ordunun yönetime el koymasıyla büyük bir yara aldı; Suriye uluslararası ve bölgesel aktörlerin dahil olduğu bir vekalet savaşına sürüklendi; Libya'da durum uluslararası müdahalenin ertesinde ortaya çıkan parçalı bir egemenlik siyasetine evrildi; Yemen ve Bahreyn gibi ülkeler ise ABD destekli Körfez İşbirliği Konseyi tarafından gerçekleştirilen askeri müdahalelere maruz kaldılar.

Tunus ise, diğer Arap ülkelerinden farklı olarak, demokratik seçimlerin işlediği, yeni bir anayasanın hazırlanarak yürürlüğe girdiği, geçmişteki insan hakları ihlalleriyle yüzleşebilmek için Hakikat ve Haysiyet Komisyonu'nun kurulmasıyla geçiş dönemi adaleti temelinde işleyen bir yapının ortaya çıktığı, İslami hareket en-Nahda ile seküler bir parti olan Nida Tunus arasında kutuplaşma siyaseti yerine uzlaşma zemininin doğduğu tek örnek olarak karşımızda durmaktadır.¹ Bu süreçte, kuruluşundan 2011'e dek yasaklı olan en-Nahda hareketinin yasallaşarak en önemli siyasal aktörlerden biri haline geldiği ise aşikardır.

Tunus, Ocak 2011'de Zeynel Abidin Bin Ali'nin istifasının ardından aynı yılın Ekim ayında gerçekleştirilen ilk demokratik seçimlerden birinci parti olarak çıkan en-Nahda'nın büyük ortağı olduğu bir koalisyon hükümeti ile kendine has bir "demokrasiye geçiş süreci" tecrübe etmeye başladı. 2011 ve 2013 yılları arasında patlak veren siyasal krizler ve Selefi cihatçı hareketlerin ülkede

1 Son zamanlarda, Türkiye'de de Tunus'taki demokrasiye geçiş sürecini farklı açılardan ele alan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bkz.: (Mercan ve Kılavuz, 2017; Açıl, 2017; Birdane, 2017).

gerçekleştirdikleri terör eylemlerinin ardından, anayasanın hazırlanmasıyla birlikte, en-Nahda 2014'te yapılan parlamento seçimlerinde birinciliği Nida Tunus'a kaptırdı. Bundan sonra, en-Nahda ile Nida Tunus arasında gerçekleşen bir uzlaş/koalisyon gündeme geldi. Bu uzlaş döneminde ise, en-Nahda siyasal yürüncesini yeni politik konjonktürün de etkisiyle, yeniden tanımlayarak siyasal İslamcı ideolojik duruşunda revizyona gittiğini ilan etti. En-Nahda'nın Mayıs 2016'da gerçekleştirilen 10. Kongresinde parti ideolojisinin artık siyasal İslamcılıkla tanımlanamayacağı, bunun yerine "Müslüman demokratlar" kavramının kullanılacağına altı çizildi ve seküler ilkeler temelinde siyaset yürütüleceği vurgulandı (Ounissi, 2016: 2; Affan, 2017:14). İşte bu çalışma, en-Nahda'nın Tunus'un demokrasiye geçiş sürecindeki sisteme eklenme biçimi ile rolüne ve iktidarda yer almaya başladığı süreçle birlikte billurlaşan ideolojik dönüşümüne odaklanmaktadır.

En-Nahda'yı çalışmanın odağına koymak, birçok Arap ülkesinde radikal ve dahi ılımlı İslami hareketler "tasfiye" edilirken Tunus İslami hareketinin ülkede yeni kurulan sistemle neden ve nasıl uzlaşabildiğini kavrayabilmek açısından oldukça önemli görünmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın ana çerçevesini en-Nahda'nın siyasal sisteme eklenmesinin nedenlerini ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu noktada, çalışmanın iki ana hat üzerinden şekilleneceğini söylemek mümkündür. İlk olarak, en-Nahda'nın 2011 sonrasında billurlaşan ideolojik dönüşümünün nasıl bir tarihsel miras üzerine şekillendiği ortaya konmaya çalışılarak, belli tarihsel süreklilikler ve kopuşlar tespit edilecektir. Bu noktada, siyasal İslami bir hareket olarak En-Nahda'nın ortaya çıkışının Tunus siyasal sisteminin ve bu sistemin ürettiği muhalif hareketlerin yapısının içerisine yerleştirilerek değerlendirileceğinin altını çizmek gerekmektedir. İkinci olarak ise, 10. Kongrede siyasal İslam'ın bir anlamda terk edildiğinin ilanı ile kristalize olan ideolojik dönüşümün demokrasiye geçiş süreciyle olan bağı ele alınacak ve 2011-2016 yılları arasında Tunus'ta yaşanan siyasal gelişmelerin bu dönüşüm üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, en-Nahda'yı ortaya çıkaran siyasal, ekonomik ve toplumsal yapı ele alınacaktır. Bunu yaparken, Tunus'un 1956'da bağımsızlığını kazanmasından 1987 yılına kadar devlet başkanlığını yürüten Habib Burgiba döneminde ülkede nasıl bir sosyo-ekonomik yapılanmaya gidildiği ve bu yapılanmanın toplumsal alandaki etkileri ele alınacak ve dolayısıyla İslami bir karşı çıkış olarak en-Nahda'nın kuruluşuna ve ideolojik kökenlerine yer verilecektir. İkinci bölümde, 1987-2011 yılları arasındaki Zeynel Abidin Bin Ali döneminde, ülkesel ve bölgesel konjonktürün etkisiyle en-Nahda ile hükümet arasında zaman zaman ortaya çıkan uzlaş siyaseti ve 1990'lardan itibaren de devletin İslami hareketlere ve en-Nahda'ya karşı yürüttüğü baskı politikası analiz edilecektir. Bu sürecin en-Nahda'nın ideolojik dönüşümünü

tetikleyip tetiklemediği sorusu, özellikle uzun yıllardır hareketin liderliğini yürüten Raşid Gannuşi'nin İslam, demokrasi ve kamusal özgürlükler etrafında geliştirdiği yönetim anlayışı bağlamında ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise, Tunus "devrimi"nin ertesinde ortaya çıkan demokrasiye geçiş sürecinde en-Nahda'nın ülkede yürüttüğü uzlaşılı siyaseti ile özellikle 2011-2016 arasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik krizin etkisiyle şekillenen politik hamleleri ve bunların partinin ideolojik dönüşümü üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Söz konusu dönemde, ülkede Selefi cihatçı örgütlerin giriştiği şiddet eylemleri, seküler muhalefetin Nida Tunus çatısı altında bir araya gelerek yükselişe geçmesi ve ekonomik istikrarsızlık gibi önemli gelişmelerin partinin ideolojik dönüşümü üzerindeki etkisi tartışmaya açılacaktır. Bu iç etkenlerin yanı sıra, Mısır "devrimi"nin ardından iktidara gelen Müslüman Kardeşler hareketinin ordu tarafından tasfiye edildiği 3 Temmuz 2013 darbesi başta olmak üzere, Tunus'u etkileme ihtimali bulunan bölgesel gelişmelere yer verilecek ve söz konusu gelişmelerin en-Nahda'nın yürüttüğü siyasetin dönüşümünde herhangi bir etkisi olup olmadığı incelenecektir.

1. Habib Burgiba Dönemi (1956-1987): Otoriter Rejimin İnşası ve İslami Muhalefetin İlk Nüveleri

Fransız sömürge yönetiminin 1956 yılında sona ermesinin ardından 1959'da yürürlüğe giren Tunus anayasası ile yürütme erkini devlet başkanına tahsis eden bir merkezi yapı öngörüldü. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Devlet Başkanı olan Habib Burgiba'nın liderliğini yürüttüğü Neo-Düstur Partisi'nin² siyasal alanın neredeyse tamamını kontrol ettiği, muhalif hareketlerin

2 Aslında Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin yürütüldüğü dönemde Burgiba'nın da içinde bulunduğu bir ekip tarafından kurulan hareketin adı Düstur Partisiydi. Birinci Dünya Savaşı'nı takiben ortaya çıkan bu hareket, doğrudan anayasacılığa atıfla Düstur Partisi adını almıştı. Düstur, Arapçada "anayasa" anlamına gelmektedir. 1934 yılında Burgiba, hareket içerisindeki bazı isimleri tasfiye ederek, partinin adını Neo-Düstur Partisi olarak değiştirdi. İlerleyen dönemde, Tunus'taki iktidarın önceliklerine göre Parti'nin adında da değişiklikler gündeme geldi. Örneğin, 1964'te, ülkede sosyalist bir ekonomi politikanın izlenmesine bağlı olarak, hareket Sosyalist Düstur Partisi (Destourian Socialist Party) adını aldı. Zeynel Abidin Bin Ali ise, iktidara geldikten sonra, Burgiba dönemiyle olan bağları koparabilmek için, 1988'de partinin adını Demokratik Anayasal Parti (Democratic Constitutional Rally) olarak değiştirdi (Alexander, 2014: 477-480). Dolayısıyla, siyasal alandaki otoriter yapı baki kalmak koşuluyla, rejimin önceliklerinin

ve derneklerin yasaklandığı otoriter bir rejim ortaya çıktı. Neo-Düster Partisi hariç bütün siyasal partiler ve örgütlenmeler lağvedilirken, devlet ve yönetici parti birbirinden ayrılmaz bir şekilde iç içe geçti. Burgiba, kendisine itaat edilmesi ekseninde kurduğu ilişkiler ağıyla, hem parti hem de devlet bürokrasisi üzerinde tam bir kontrol kurdu (Alexander, 1997: 36). Sonuç, Burgiba'yla işbirliği içerisindeki küçük bir elit grubunun mevcut yapının aslında herkesin çıkarına olduğu konusunda Tunus toplumunu ikna etmesiyle, sistemin işlerliğinin sağlandığı otoriter bir siyasal rejimin ülkeye yerleşmesi oldu (Vandewalle, 1988: 604).

Burgiba'nın şahsında cisimleşen bu otoriter yapı, Batı tipi modernitenin Tunus'ta tam anlamıyla uygulanması amacını/iddiasını taşıyordu (Micaud, 1964; Moore, 1965). Bu amaçla ülkede özellikle gündelik hayatın sekülerleştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başladı. 1957'de yürürlüğe giren Medeni Kanun ile Şeriat mahkemeleri lağvedildi ve Fransız tipi katı laiklik politikası uygulamaya sokuldu. Ayrıca, dini kurumların siyasal ve toplumsal hayattaki nüfuzları da kırılmaya çalışıldı. Örneğin, Burgiba, tarihsel olarak İslami öğretinin en önemli ve prestijli kurumlarından biri olan Zeytune Camisi'ni kontrol altına alarak, bu kurumun özerkliğini ortadan kaldırdı ve İslamiyet'in kamusal alandaki görünürlüğü oldukça sınırlandırıldı (Louden, 2015: 6). Bir yandan da Burgiba rejiminin İslamiyet'le kurduğu ilişki, İslamiyet'in özüne ve pratiklerine ilişkin yorum ve düzenleme hakkının sadece devlet aygıtının elinde olduğu, İslami göndermelerin ve sembollerin kamusal alanda pragmatik olarak kullanıldığı bir eksende şekillendi (Özkoç, 2016: 38).

Tunus'taki yeni rejimin siyasal açıdan iki önemli özelliği, kamusal alanda ordunun sınırlı bir role sahip olması ve sendikal hareketin istisnai bir rol oynamasıydı (Hinnebusch, 2015: 371). Burgiba döneminde ordu, doğrudan siyasal alanın içinde yer almayan ve rejim tarafından edilgenleştirilmiş bir kurum olarak kaldı. Burgiba iktidarına karşı olası bir darbeyi engelleyebilmek için asker sayısını sınırlandırdığı gibi, orduyu siyasal alanın dışında bırakan bir politika izledi (Owen, 2006: 25).

Diğer yandan, 1946 yılında kurulan ve Tunuslu işçilerin büyük bir kısmının temsil edildiği Tunus Genel İşçi Sendikası (Union Generale Tunisienne du Travail/UGTT), 1962-1969 yılları arasında uygulanacak sosyalist ekonomi politikanın belirlenmesinde doğrudan yer alarak rejimin sağlamalaştırılmasında Burgiba'nın kritik müttefiklerinden biri haline geldi (Özkoç, 2016: 37). Rejim açısından sosyalist ekonomi politikanın uygulandığı bu dönemde UGTT'yle yapılan işbirliği, ülkenin en örgütlü işçi örgütlenmesinin kontrol altında

farklılaşmasını iktidar partisinin adı üzerinden gerçekleştirilen değişikliklerle eş zamanlı olarak okuyabilmek mümkündür.

tutulmasına yarayacaktı. Buna karşılık, UGTT'nin siyasal alandaki varlığı ve ağırlığı, kimi zaman Tunuslu işçilerin ve sol hareketlerin lehine rejimi dengeleyici bir güç olarak politika üretmesine olanak tanıyacaktı. Gerçekten de 1970'lerin sonundan itibaren ekonomik krizin yol açtığı toplumsal huzursuzluğu sırtlayan, grev ve gösterilerin başını çeken UGTT olacaktı. Dahası, 2010 yılının sonunda ülkede ayaklanmalar başladığında UGTT'nin protestocular lehine rejimle pazarlık masasına oturabilmesini ve 2011-2012 yıllarındaki siyasal krizlerde etkin bir rol oynayarak geçiş süreci için yol haritası oluşturabilmesini de bu tarihsel arka plan sağlayacaktı.³

1960'ların sonunda sosyalist ekonomi politikanın terk edilmesiyle birlikte, Tunus'ta ekonomik liberalleşme (infitah) süreci başladı. Rejim, 1969-1973 yılları arasında, özel yatırımları teşvik ederek, ihracata dayalı bir büyüme hamlesi gerçekleştirmeye girişti (Alexander, 2000: 470). Ekonominin dışa açılmasıyla, devletin ekonomik alandan peyderpey çekilmesi ve şişkin kamu bürokrasisinin törpülenmesi yoksulluğun artmasına neden oldu. Neo-liberal kapitalizme eklenme süreciyle birlikte, yoksulluğa ve gelir adaletsizliğine karşı mücadeleyi ajandalarına koyan grevler ve kitlesel protestolar 1970'lerden itibaren Tunus siyasetinin ana unsurları haline geldi. 1978'de UGTT, bağımsızlığın kazanılmasından sonra ilk defa genel grev çağrısında bulundu; buna karşılık, güvenlik güçleri grev yapan işçilere ateş açtı ve sendika liderlerini tutukladı. Bunu 1980'de Gafsa'da fosfat işçilerinin yürüttüğü bir isyan takip etti. Soldan esen bu muhalif rüzgar rejimin meşruiyetini aşındırdıkça, Burgiba 1981 yılındaki parlamento seçimlerine Sosyalist Düstur Partisi'ne üye olmayanların da katılmasına izin verecek adımlar atmaya başladı (Alexander, 2014: 479). Fakat, aşağıda değinileceği üzere, bu girişim oldukça sınırlı kalacak ve siyasal alanın şeffaflaşmasını sağlamak konusunda yetersiz olacaktı. Dahası, neo-liberalizmin yarattığı tahribat nedeniyle, 1980'lerde rejime karşı yürütülen sol muhalefet yeniden ivme kazanmaya başladı. 1984'te işçilerin, öğrencilerin ve sol hareketlerin damgasını vurduğu "ekmek isyanı" sosyo-ekonomik yapıdaki krizi ve toplumsal huzursuzluğu billurlaştıran aşağıdan bir karşı çıkış olarak rejimi zorlamaya devam etti. Dolayısıyla, Burgiba rejiminin 1970'lerin sonunda içine girdiği meşruiyet krizi 1980'ler boyunca devam etti.

Aşağıdan gelen bu muhalefetin yanı sıra, yönetici elitler içerisinde de bir ayrışmanın/çatışmanın ortaya çıktığını söylemek mümkündür. 1970'lerin

3 UGTT, hem protestolar sırasında hem de Zeynel Abidin Bin Ali'nin istifasının hemen ardından gündeme gelen geçiş sürecinde önemli bir rol oynadı. 23 Ekim 2011'de gerçekleştirilecek seçimleri düzenleyen komitenin oluşturulmasında aktif görev aldı. Bunun yanı sıra, Devrimi Koruma Konseyi'nin oluşturulmasına ön ayak olarak, ülkedeki irili ufaklı siyasal partilerin bir araya gelmelerini sağladı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: (Omri, 2015: 22-23).

başında Ahmet Mestri'nin liderliğini yürüttüğü liberal kanat, Parti içinde reform gerçekleştirilmesi gerekliliğinin altını çizdi ve hareketin özellikle genç kitleler arasında örgütlenerek kendisini revize etmesi gerektiğini dile getirmeye başladı (Alexander, 2010: 44). Buna karşılık, 1974'te Burgiba kendisini ömür boyu devlet başkanı ilan etti ve liberal kanat partiden tasfiye edildi (Alexander, 2010: 44). Partiden uzaklaştırılanlar Sosyal Demokratlar Hareketi adıyla yeni bir örgütlenmeye gittiler.⁴

Tunus'taki neo-liberal kapitalizme eklenme sürecinin yarattığı sosyo-ekonomik tahribat sol muhalefetin güçlenmesine ve ayrıca iktidar partisi içinde ayrışmalara yol açarken, diğer yandan İslami eğilimli muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırladı. 1970'lerde İslamcılar ilk kez İslami Cemaat adlı örgütün çatısı altında bir araya geldiler⁵ ve 1979'da ilk kez büyük bir toplantı düzenleyerek,⁶ 1981'de liderliğini Raşid Gannuşi ve Abdülfettah Morou'nun yürüteceği İslami Eğilim Hareketi'nin kurulmasına ön ayak oldular. 1989 yılında ise bu iki isim en-Nahda hareketi adını alan örgütlenmenin liderliğini üstlendiler (Wolf, 2013: 564).

1970'lerin başında ortaya çıkan İslami Cemaat yapılanması, öncelikle Burgiba'nın katı laiklik uygulamalarına bir karşı çıkış olarak, ibadetin camilerde özgürce gerçekleştirilmesine ve İslamiyet'in kamusal alandaki görünürlüğünün sağlanmasına odaklanmıştı. Ülkenin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik krize ilişkin herhangi bir tespit yapmak ve çözüm üretmek hareketin gündeminde yer bulmamıştı (Cavatorta ve Merone, 2013: 866-867). Dolayısıyla, ilk aşamada ortaya çıkan ve en-Nahda'nın da kökenlerini oluşturan bu hareketin, sınırlı bir gündemi olduğu ve bütünlüklü bir siyasal ideolojik duruş sergilemediği söylenebilir.

İslami Cemaat, ancak UGTT'nin liderliğini yürüttüğü 1978 grevleri sırasında politikleşmeye başladı (Waltz, 1986: 653). Gerçekten de, ağırlıklı olarak solun damgasını vurduğu rejim karşıtı muhalefet biçimi İslami Cemaat açısından oldukça öğretici oldu. 1970'lerde İslamcı eylemciler üniversite

4 Söz konusu hareketin içerisinde bulunan muhalifler, 1977'de Arap dünyasının en eski insan hakları örgütü olan Tunus İnsan Hakları Ligi'nin kurulmasında önemli bir rol oynadılar (Alexander, 2010: 45).

5 İslami Cemaat, 1979 yılına kadar faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürüttüğü için, örgütün kuruluş tarihine ilişkin net bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Literatürde, hareketin kuruluşuna ilişkin 1970 ve 1972 olmak üzere iki ayrı tarihe rastlanmaktadır. Bkz.: (Allani, 2009: 258; Wolf, 2013: 562 ve Torelli, 2016: 33).

6 Tunus İslami hareketi gizlilik ilkesini bir yana bırakarak, 1979 yılında ilk kongresini gerçekleştirdi. Bu kongrenin, bölgede olgunlaşma aşamasındaki İslami hareketlerin neredeyse hemen hemen hepsine ilham kaynağı olan İran İslam devrimi ile aynı yıla denk gelmesi şaşırtıcı görünmemektedir.

kampüslerinde örgütlenmeye başladıklarında, siyasal alanın asıl olarak sol hareketler tarafından kontrol edildiğini ve toplumsal hareketlerin bir hayli seküler olduklarını fark ettiler (Cavatorta ve Merone, 2013: 866). Eylemciler, işçiler ve burjuvazi için dini pratikler değil, ama toplumsal sorunların çözümü konusunda bir ideoloji olarak İslamcılık yabancıydı. Dolayısıyla, Cavatorta ve Merone'nin (2013: 866) dikkat çektiği gibi, İslamcılar sadece kendilerine yönelik bir devlet baskısıyla değil, aynı zamanda toplumsal bir dışlanmayla da karşı karşıya kaldılar. Bu dışlanmayı aşabilmek için de 1970'lerin sonundan itibaren toplumsal ve ekonomik meselelere öncelik veren bir yaklaşım geliştirmek ihtiyacı hissettiler. Nitekim, Tunus İslami hareketinin kurucusu olan ve en-Nahda'nın ideolojik duruşunu da şekillendiren Raşid Gannuşi, hareketi kitleselleştirebilmek için 1970'lerin sonundan itibaren İranlı sosyolog Ali Şeriatî'den esinlenerek "ezilen-ezen" ayrımını kullanıma soktu (Cavatorta ve Merone, 2013: 868). Gannuşi'nin bu vurgusunu, hareketin toplumun alt kesimleriyle, yani ezilenlerle birlikte siyaset yürütme isteğinin sonucu olarak okumak mümkündür. Bu vurgunun, yukarıda ele alınan dönemin konjonktürü düşünüldüğünde, gayet pragmatik olduğunu ve Ali Şeriatî'nin düşüncesine benzer kapsamlı bir kapitalizm eleştirisi barındırmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim, 2011'den itibaren en-Nahda'nın iktidar ortağı olduğu dönemde, ezilenler vurgusunun yerini işadamları ve tacirlerle işbirliği gerçekleştirme gayreti alacaktır (Cavatorta ve Merone, 2013: 862). Tunus'taki isyanın temelde neo-liberalizmin yarattığı tahribata karşı geliştirilen bir karşı çıkış olduğu göz önünde bulundurulduğunda, en-Nahda'nın pozisyonundaki ironi daha da netleşmektedir.

Yukarıda ele alınan gelişmelerin yanı sıra, 1979 yılında İran'da "başarıyla" gerçekleştirilen İslam devrimi bölgedeki İslami hareketlere esin kaynağı oldu. 1970'lerde Arap milliyetçiliğinin bıraktığı boşluğu doldurmaya aday ideoloji haline gelen siyasal İslam, İran'daki devrimle beraber Arap halklarının da gündemine oturdu (Özkoç, 2016: 42). Tunus İslami hareketi de bölgede siyasal İslamcılığın etkinliğinin artmasının yarattığı konjonktürde giderek görünür olmaya başladı.

Yukarıda da değinildiği üzere, Burgiba rejimin içine girdiği meşruiyet krizini aşabilmek amacıyla, 1981'de başlattığı "açılım" sürecini yürütmek üzere Muhammed Mzali'yi başbakan olarak atadı. Böylesine elverişli bir konjonktürde, yıllarca faaliyetlerini gizlilik içerisinde yürütmek zorunda kalan İslami Cemaat 6 Haziran 1981'de açıkladığı bir bildiriyle İslami Eğilim Hareketi adını aldığını duyurdu (Allani, 2009: 261). İslami Eğilim Hareketi'nin baskıcı modernleşmeye, sekülerizme ve Batı dünyasına karşı olan bu bildiri, siyasal İslam'ın dört tipik unsuruna göndermede bulunuyordu (Allani, 2009: 261; Affan, 2016: 3). İlk olarak, dinin ve siyasetin birbirinden ayrılamayacağına işaret

ediliyordu. İslami Eğilim Hareketi açısından söz konusu ayırım, Hıristiyan toplumlarına aitti ve Batılı modernleşme “hastalığı”ndan mülhem görünmekteydi. İkincisi, Tunus’a özgü bir İslami kişiliğin doğuşu ve İslami düşüncenin yenilenmesi vurgusuyla kimlik siyasetine odaklanılıyordu. Üçüncüsü, açık bir Pan-İslami ideolojiden yana olduğu belirtiliyordu. Son olarak ise, ibadetin, kitlesel örgütlenmenin ve hareketliliğin merkezleri olarak camilerin yeniden örgütlenmesi gerekliliğinin altı çiziliyordu. Daha sonra da değinileceği gibi, dinin ve siyasetin ayrılmazlığı vurgusu 2011’den sonraki süreçte en-Nahda tarafından terk edilecek; Pan-İslami bir ideolojik yaklaşım yerine Tunus’u merkeze alan ve neredeyse onunla sınırlı kalan bir politik yörunge belirlenecek; camilerin bağımsızlığına vurgu yapılacak ama camiler sadece dini ibadetin gerçekleştirileceği siyasal alanın dışındaki kutsal mekanlar olarak tanımlanacaktı.

Söz konusu bildiri rejimin tepkisini çekmekte gecikmedi; Tunus Komünist Partisi, Demokratik Sosyalistler Hareketi ve Halk Birliği Partisi yasallaştırılırken, İslami Eğilim Hareketi’nin legal zeminde siyaset yapmasına izin verilmedi (Alexander, 2014: 479). Hatta 1981’de İslami Eğilim Hareketi’nin üyelerine karşı geniş kapsamlı bir tutuklama hamlesi başlatıldı; hareketin İslami içerikli yayınlarına da yasak getirildi (McCarthy, 2014: 740 ve Alexander, 2010: 50). Diğer yandan, İslami Eğilim Hareketi dışındaki muhalefete tanınan sınırlı hareket serbestisi de Tunus’taki otoriter rejimin dönüşümüne yol açacak bir açılım getirmedi. Aslında, söz konusu kısmi açılım, rejimin 1970’lerin sonundan beri yaşadığı meşruiyet krizini aşabilmek için kurgulanmıştı. Dolayısıyla, rejim aslında yukarıda sayılan ve seküler bir siyaset takip eden hareketlerle dirsek teması kurarak meşruiyet krizine bir çare bulmayı deniyordu. İslami Eğilim Hareketi’nin doğrudan rejimin seküler niteliğini hedef alan ve İslami bir toplum tahayyülünü ideolojisinin merkezine koyan siyasal pozisyonu ise iktidar sınırlı açılımında kendisine yer bulamadı.

1981’de İslamcılara karşı başlatılan baskı politikasıyla birlikte hareketin iki önemli isminin, Gannuşi ve Morou’nun hapisane dönemleri başladı. İlerleyen süreçte Gannuşi, 1980’lerdeki kesintili tutukluluk yıllarında yaptığı teorik çalışmalarla, devlet tarafından yürütülen baskı politikasına karşı, hareketin siyasal pozisyonunu kamusal özgürlüklere saygı ile demokrasi ekseninde şekillendirmeye çalıştı (Wolf, 2013: 564). Gannuşi’nin 1981-1984 yıllarındaki tutukluluk sürecinde ve 1986’da Mzali hükümetinin düşürülmesinin ardından gizlenmek zorunda kaldığı dönemde kaleme aldığı “İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler” adlı çalışması, söz konusu teorik perspektifin inşa edildiği en önemli eseri oldu.⁷ Gannuşi, eserinde özgürlük, demokrasi ve İslamiyet’i temel aldığı üç kavram üzerinden İslami ilkelerin demokrasiyle uzlaşabileceğini ortaya

7 Bu eserin Türkçe çevirisine ulaşmak mümkündür. Bkz.: (Gannuşi, 2015).

koymaya çalışmaktadır. 1970'lerdeki Şeriat ilkeleri temelinde kurulacak bir İslami devlet talebi yerine, "sivil devlet" (dawla madaniyya) kavramı öne çıkmaya başladı. Sivil devlet kavramı, dinin yalnızca kişinin kimliğini tanımlamada referans noktası olabileceği, fakat kamusal politika oluşturmada doğrudan kaynak teşkil edemeyeceği ön kabulüne işaret etmekteydi (Cavatorta ve Merone, 2013: 861). Aslında, Batılı anlamda sekülerizm kavramına yakın bu adlandırmanın tercih edilmesinin nedeni, sekülerizmin kolonyal geçmişi hatırlatan negatif anlam yüklü bir kavramsallaştırma olmasından kaynaklanmaktaydı (Özkoç, 2016: 44). Sekülerizmin Tunus'taki ifadesi haline gelecek olan "sivil devlet" kavramı, harekete rengini vermeye başladı. Bununla bağlantılı olarak, hareket 1980'lerde taktiksel olarak liberal medeni kanunları kabul ettiğini açıklayarak, yasamanın kaynağının Şeriat hükümleri olması gerektiğini savunan bir ideoloji yerine ülkedeki mevcut yapıyı kabullenen politik bir görüşe kaydı. Bu noktada, 2016'da en-Nahda Kongresinde netleşen seküler siyaset yürütme vaadinin/sözünün kökenlerinin 1980'lerde bulunabileceğini söylemek mümkündür.

Yukarıda değinilen 1984 yılındaki ekmek isyanı rejimi zorlayınca, Mzali hükümeti yükselen sol hareketlere karşı ittifak kurulacak aktör olarak İslami Eğilim Hareketi'ni gördü (Wolf, 2013: 564). İslamcılar bu yeni konjonktürde yükselen gücü ve Mzali "solculara sopa gösterirken, İslamcılara havuç uzatmaktan" yana bir yol seçti (Burgat ve Dowell, 1993: 198). Dolayısıyla, bu süreçte, muhalif sol hareketleri dengeleyebilmek için İslami Eğilim Hareketi'nin bir parti olarak yasallaşmasına izin verilmezken, yine de harekete örgütlenmesi için alan açıldı (Murphy, 1999: 72). 1981'de tutuklanan İslamcılar 1984 yılında hapisten çıkarıldı, yasaklanmış yayınlarının yeniden yayın hayatına başlamalarına izin verildi. 1984-1985 yıllarında Mzali hükümeti İslamcı hareket ile diyalog süreci başlattı ve hareketin iki lideriyle de iletişime geçildi (Murphy, 1999: 72; Alexander, 2010: 51). Temmuz 1984'te Morou, Mzali'yi evinde ziyaret etti; bunu 1985'te Mzali ile Gannuşi arasında gerçekleştirilen resmi bir görüşme takip etti (Allani, 2009: 263). Aslında Mzali, İslami Eğilim Hareketi'nin yasal bir parti olarak tanınmasına karşılık İslamcıların Burgiba'ya karşı kendisini desteklemelerini talep ediyordu (Alexander, 2000: 472). 1984-1985 yılındaki bu temaslarla İslami Eğilim Hareketi'nin siyasal katılım odaklı bir siyasete doğru evrildiğini söylemek mümkündür. Fakat, bu süreç 1986'da Mzali hükümetinin Burgiba tarafında düşürülmesiyle kesintiye uğradı (Özkoç, 2016: 42). Mart 1987'de yeniden tutuklanan Gannuşi, ancak Bin Ali'nin iktidara gelmesiyle serbest kalabilecekti.

Hükümetle görüşmeler kesintiye uğrayınca, 1986 yılında toplumsal alandaki desteklerinin hala zayıf olduğunun bilincinde olan Gannuşi ve Morou, bu sefer farklı muhalif örgütlerin liderleriyle iletişime geçerek Burgiba'yı tasfiye

etme planına giriştiler. Alexander'ın (2010: 473) 1998 yılında Gannuşi ile yaptığı röportajdan aktardığına göre, Gannuşi 1986 yılındaki gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu: “Burgiba artık ülkeyi yönetebilecek durumda değildi, ordunun yönetime el koyması söz konusu olabilirdi. Bunu engellemek için de iktidar partisinden ayrılan Ahmet Mestri ile görüştük.” Alexander, Gannuşi ve Morou'nun bir darbe planı hazırlığı içerisinde olduklarını dile getirmektedir. Gerçekten de, ülkedeki siyasal konjonktürün etkisiyle, İslami Eğilim Hareketi liderlerinin ülkedeki siyasal elitlerle temas kurarak ve farklı muhalif liderlerle ilişkiye geçerek Burgiba yönetimine karşı bir darbe planı hazırlığı içerisine girdikleri söylenebilir.⁸ Nitekim, Gannuşi ve İslami hareket içerisinde dile getirilen “sivil devlet” vurgusunu muhaliflerle uzlaşma siyasetinin bir uzantısı olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü, ya hükümet ile ya da mevcut sistemden kopan elitlerle görüşen hareketin iki lideri ve özellikle Gannuşi, Şariat hükümlerini yasamanın merkezine koyan bir politik hattın ne siyasal elitlerde ne de toplumsal alanda bir karşılığını olduğunun ayırdına varmış görünmektedir. Fakat, 1987'de Zeynel Abidin Bin Ali'nin Burgiba'yı tasfiye ederek yönetime el koymasıyla birlikte, bu pazarlık sürecinin sona ermiş olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Buna rağmen, İslami Eğilim Hareketi, Bin Ali'nin Kasım 1987'de iktidara gelişinden 1989 yılının sonuna kadar, yasal bir parti haline gelmeye yönelik politikasını sürdürebileceği kısa süreli bir siyasal zemin yakalayacaktır.

2. Zeynel Abidin Bin Ali Dönemi (1987-2011): “Seçimci Demokrasi” ve İslami Bir Karşı Çıkış Olarak en-Nahda Hareketi

Kasım 1987'de kansız bir darbeyle Burgiba'dan iktidarı devralan Bin Ali, ilk etapta ülkede çok partili hayata geçiş için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına ve demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesine yönelik adımlar atmaya başladı. Bu amaçla Bin Ali 1988 yılında, İslami Eğilim Hareketi'nin de

8 İslami Eğilim Hareketi'nin darbe planına ilişkin en net bilgi Alexander'ın 2000 tarihli çalışmasında yer almaktadır (Alexander, 2000: 473). Yazar, bu savını hareketin içerisinden gelen isimlerle yaptığı röportaj(lar)a dayandırmaktadır. Alexander, toplumun İslamcı bir iktidara hazır olmadığını düşünen Gannuşi ve Morou'nun Demokratik Sosyalist Hareketin lideri Ahmet Mestri ile görüşerek bir darbenin gerçekleştirilmesinin ardından Mestri'nin başkanlığını destekleyeceklerini, bunun karşılığında da İslami Eğilim Hareketi'nin yasallaşmasına izin verilmesini talep ettiklerini belirtmektedir. Bu konuya ilişkin bir diğer tartışma için bkz. (Burgat ve Dowell, 1993: 224-226).

içerisinde bulunduğu farklı siyasal parti ve örgütle bir araya gelerek geçiş sürecinin ana hatlarını çizen Ulusal Pakt imzaladı.⁹ Söz konusu pakt ile Tunusluların Arap-Müslüman karakterine vurgu yapılarak Burgiba döneminin katı laiklik anlayışının reddedildiği belirtildi. Burgiba yönetiminin temelini oluşturan Fransız tipi laikliğe karşı geliştirilen bu itirazın Pakt'ta yer alması İslami hareket açısından olumlu bir gelişme oldu. Bunun yanı sıra, demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi, hukukun üstünlüğüne ve kuvvetler ayrılığına dayalı bir siyasal sistemin oluşturulması ile insan haklarının güvence altına alınması gibi temel demokratik ilkelerin hayata geçirileceği vaadi de söz konusu uzlaşıda yer aldı (Murhpy, 1999: 174). Hatta, daha önce de değinildiği gibi, bu yeni reform ruhunu yansıtabilmek ve Burgiba rejimiyle olan tarihsel bağı koparabilmek için -anayasacılığa olan vurgu baki kalmak koşuluyla- Sosyalist Düstur Partisi'nin adı Demokratik Anayasal Parti olarak değiştirildi (Alexander, 2014: 480).

1988 yılında gündeme gelen bu siyasal açılım sürecinde, Bin Ali, İslami Eğilim Hareketi'nin yasal bir parti olarak tanınmasına karşılık, hareketten kendi iktidarının sağlamlaştırılmasına engel olmaması için toplumsal mobilizasyona yol açacak herhangi bir muhalefet geliştirmemesini talep ediyordu.¹⁰ Bin Ali'nin İslami muhalefeti ilk etapta karşısına almamak amacıyla attığı bu taktiksel adım, kendisi açısından olduğu kadar İslami Eğilim Hareketi'nin rejimin baskısından kurtulabilmesi açısından da işlevsel görünmekteydi. Bu noktada, 1980'ler boyunca konjonktürün elverişliliğine bağlı olarak temelde Gannuşi'nin şekillendirdiği müzakere ve uzlaşma yoluyla siyasal hayatın hem yasal hem meşru bir öznesi olabilme siyasetinin en-Nahda'nın 2011 sonrası süreçteki uzlaşmacı tutumuyla süreklilik arz ettiği söylenebilir. Bu açıdan da Gannuşi'nin Burgiba iktidarının son döneminde farklı muhalif liderlerle ve sonrasında ise Bin Ali ile yürüttüğü müzakereleri, İslami hareketin ülkedeki siyasal ve toplumsal yapının gerekliliklerinden doğan uzlaşma siyasetinin ilk nüveleri olarak okumak mümkündür. Bu uzlaşmacı tutum ilerleyen süreçte de kendisini gösterecektir. Gerçekten de, 1990'lar ve 2000'ler boyunca Gannuşi sürekli olarak diyalog çağrısında bulunacaktır. 2011 sonrası süreçte ise, hem yeni bir hükümetin kurulması sırasında hem de siyasal ve ekonomik krizler patlak verdiğinde

9 1988'deki açılım gündeme geldiğinde, birçok yazar Bin Ali'nin siyasal alanda çoğulculuğu sağlamaya yönelik attığı adımları demokrasiye geçiş sürecinin başlangıcı olarak değerlendirmiş ve bu gelişmeleri oldukça olumlu bulmuştu (Tessler, 1990; Anderson, 1991; Alexander, 1997). Söz konusu yazarlardan Anderson ise, ilerleyen süreçte kaleme aldığı yeni bir makalesiyle, Tunus'taki uygulamaların demokratikleşmenin çok uzağında olduğunu belirterek, görüşlerini değiştirdi. Bkz.: (Anderson, 1999: 4).

10 Söz konusu pazarlık Alexander'ın (2000: 475) daha sonra Gannuşi ile yaptığı röportaj sırasında Gannuşi'nin kendisi tarafından da doğrulanmıştır.

diyalog kanallarının açık tutulmasından yana bir politika izleyecektir. Elbette ki, bu uzlaşma siyasetinde 1980'lerden itibaren İslami harekete damgasını vuran pragmatizmi de görmek mümkündür. Gannuşi ve liderliğini yürüttüğü hareket açısından Burgiba dönemindeki baskı siyasetinden dersler çıkarılarak ve sistemle uzlaşarak yasal/meşru bir politik aktör olmak en temel önceliklerden biri haline gelmiş görünmektedir. Bu öncelik, Gannuşi'de cisimleşen ve zamanla hareketin ruhuna da etkide bulunan çok partili siyasal hayat temelinde şekillenecek demokrasi talebini beraberinde getirmiştir. Nitekim, Gannuşi 1993 yılında Sadiki (2002a: 61) ile yaptığı röportajda “Bin Ali iktidarını ulusal uzlaşmanın sağlanması ve bütün siyasal partileri içerecek kapsamlı bir demokratikleşme sürecinin başlatılması için kabul ettiklerini” dile getirmiştir.

Siyasal iktidar ile İslami Eğilim Hareketi arasında ortaya çıkan bu kısa süreli uzlaşma döneminde, harekete belli alanlarda serbestlik tanındığı görülmektedir. Örneğin, Aralık 1987'de İslami Öğrenci Birliği'nin kurulmasına izin verilirken, İslami Eğilim Hareketi'nin daha önce yasaklanan yayınlarının yeniden basılmasına müsaade edildi (Allani, 2009: 265). Bunun üzerine, 1989'da İslami Eğilim Hareketi, yasal partilerin isimlerinde herhangi bir dini gönderme olamayacağına ilişkin hukuki düzenlemeye takılmamak için adını Arapça “Rönesans” anlamına gelen en-Nahda olarak değiştirdi (King, 2003: 32).¹¹ Buna rağmen, 1989 yılında gerçekleştirilen parlamento seçimine en-Nahda'nın yasal bir parti olarak katılmasına izin verilmedi. Yine de en-Nahda hareketi seçime bağımsız adaylarla girerek oyların yüzde 14'ünü aldı; hareketin kırsal kesimlerdeki oy oranı ise yüzde 30'u buldu (Cavatorta ve Haugbolle, 2012: 187; Alexander, 2000: 476). Taraflar arasında kısa süren bu balayı 1989 yılında sona erip çok partili hayata geçiş ümidi büyük bir yara alırken, Gannuşi gibi en-Nahda hareketinin önemli isimlerinin yurt dışındaki sürgün hayatları da başladı. 1980'lerin sonundan günümüze kadar hareketin hem entelektüel dünyasını hem de siyasal yörüngesini belirleyen Gannuşi'nin sürgündeki hayatı Bin Ali'nin Ocak 2011'deki istifasına kadar devam etti.

Demokratik ilke ve kurumların inşa edilmesi gayesiyle yola çıkılan bu açılım sürecinin hemen ardından, Bin Ali rejimi, ülkedeki İslami muhalefete olduğu gibi sol muhalefete karşı da sertleşmeye başladı ve zaman zaman Burgiba rejimiyle benzeşen zaman zaman da farklılaşan yeni tür bir otoriter rejim inşa etmeye girişti. Bin Ali iktidarıyla birlikte, Burgiba döneminden farklı olarak,

11 En-Nahda adının seçilmesinde, doğrudan İslami bir kavrama gönderme yapmaktan kaçınılmasının yanı sıra, İslami siyasetin önemli bir yenilenme ve dönüşüm başlattığı/başlatacağına ilişkin güçlü bir mesaj verme gayretinin de etkili olduğu düşünülebilir. Dahası, en-Nahda isminin doğrudan “yeniden doğuş” anlamına gelen Rönesans'a göndermede bulunduğu düşünüldüğünde, bu isim seçimi “Batı'yla uzlaşma” amacının bir uzantısı olarak da okunabilir.

ekonomik açıdan neo-liberalleşmenin hız kazandığı, buna karşılık çok partili hayatın kontrol altına alınarak demokratikleşmenin sadece seçim süreçlerine indirildiği neo-liberal otoriter bir rejim ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu “yeni” rejimin en temel özelliği, iktidarın kontrol ettiği ve muhalefete oldukça sınırlı bir hareket serbestisinin tanındığı yerel, parlamento ve devlet başkanlığı seçimlerinin görünürde işlemesi; fakat, kurumsal yapının ve hukukun üstünlüğü ilkesinin zayıf kaldığı, medyanın ve muhalefetin kendini özgürce ifade edemediği otoriter yapının oldukça küçük değişikliklerle korunmasıydı. Sadiki'nin ifadesiyle (Sadiki, 2002a: 58; Sadiki, 2002b: 497), “seçimci demokrasi” olarak tanımlanabilecek bu yapı, Tunus siyasal hayatına anlamlı bir demokratikleşme getirmekten oldukça uzaktı. Diğer yandan, tıpkı Burgiba döneminde olduğu gibi, siyasal yapının merkezinde devlet başkanı ve onun kontrol ettiği parti bulunmaktaydı. Fakat, Bin Ali döneminde kristalleşen ve kısmen farklılaşan durum, bu siyasal yapının rant üzerinden ittifak kuran küçük bir elit grubunun sağladığı “ahbap-çavuş kapitalizmi”ne¹² dayalı neo-liberal ekonomik sistemle desteklenmesiydi. Dolayısıyla, otoriter yönetim biçiminin yeni dönemin ruhuna göre yeniden düzenlendiği ve demokrasinin seçimciliğe indirildiği bu yapı Bin Ali dönemine damgasını vurdu.

Gerçekten de, 1990'lar ve 2000'ler boyunca Tunus'ta seçimler yapılmaya devam etti. Her ne kadar, seçimlere katılım oranı sürekli olarak yüzde 90'nın üzerinde gösterilse de Sadiki (2018: 108), seçime katılım oranının bir devlet kuruluşunca ölçüldüğünü, bu bakımdan da ölçümün rejimin yurtiçindeki ve yurtdışındaki kamuoyuna iletmek istediği mesajın bir parçası olarak dikkatlice düzenlendiğini dile getirmektedir. Bin Ali iktidarı süresince muhaliflere kısmi bir hareket alanı açılmış, iktidar partisi ise ekonomik, siyasal ve toplumsal alanı tahakküm altına almaya devam etmiştir. Örneğin, iktidar partisine üyelik kartı gibi, devlet memurları için oy kullanmak da aynı ölçüde zorunluydu (Sadiki, 2018: 108). Bu yüzden de herhangi bir demokratik ilkenin yerleşmediği Tunus'ta Bin Ali döneminde gerçekleştirilen seçimlerin mevcut rejimin sürekliliğini

12 Neo-liberal ekonomiye geçişle birlikte, Tunus gibi Arap ülkelerinin çoğunda devlet ekonomik alandan peyderpey çekilirken, mevcut rejimle işbirliği yapan sermayeye şeffaf olmayan bir şekilde ve özelleştirmeler aracılığıyla alan açılmaya başlandı. Yatırımcılarla devlet elitleri arasındaki kayırmacılık ilişkilerine dayanan bu ekonomik yapı “ahbap-çavuş” kapitalizmi olarak tanımlanmaktadır. (Hinnebusch, 2006). Ahbap-çavuş kapitalizminin tipik özelliği, siyasal iktidarla işbirliği içerisindeki burjuvazinin ekonomik ayrıcalıklar elde edebilmek için rüşvet ve yolsuzluk gibi yollara başvurmasıdır. Bunun yanı sıra, burjuvazi siyasal iktidarın kendisine doğrudan bağımlı hale geldiği için, mevcut rejimin otoriter yapısının yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla, ahbap-çavuş kapitalizmiyle mevcut rejim çok partili hayata geçiş gibi eskiye oranla siyasal hayatta belli açılımlar geliştirse de özü itibarıyla otoriter kalmaya devam etmektedir.

sağlamak amacıyla kurgulanmış bir meşruiyet aracı olmaktan öte bir anlam taşıymıyordu.

Yukarıda da değinildiği gibi, seçim fetişizmi Tunus siyasal hayatına damgasını vururken, en-Nahda hareketi de yasaklı kalmaya devam etti. 1990'lardaki bölgesel gelişmelerin de etkisiyle Bin Ali rejimi, en-Nahda'ya karşı yürüttüğü baskı politikasını sürdürebileceği bir konjonktür yakaladı. Bu noktada, iki önemli gelişmenin Tunus rejiminin en-Nahda'ya karşı yürüttüğü baskı ve sindirme politikasını etkilediği söylenebilir. Birincisi, 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve ABD liderliğinde Irak'a gerçekleştirilen uluslararası müdahalenin sonucunda radikal İslami hareketlerin bölgeye yerleşmesiydi. 1990'lardan itibaren el-Kaide benzeri şiddet yanlısı cihatçı yapılar, bölgede faaliyete geçince söz konusu hareketlerle mücadele vurgusu Arap dünyasındaki otoriter liderlere/rejimlere kendi iktidarlarını sağlamlaştırmak ve devlet aygıtını güçlendirmek için alan açtı. Bununla bağlantılı olarak, birçok Arap ülkesi gibi, Tunus da giderek ABD'ye yakın politikalar izlemeye yöneldi; ülke içerisindeki İslami hareketlere karşı yürüttüğü baskı politikasını ABD eksenli radikal İslami hareketleri tasfiye etmeye yönelik "terörizmle mücadele" siyaseti temelinde meşrulaştırma yoluna gitti. Bu durum 11 Eylül 2001'de El-Kaide tarafından gerçekleştirilen terör eylemlerinden sonra da otoriter rejimlerin lehine devam etti. İkinci bölgesel gelişme ise, Tunus'un komşusu Cezayir'de rejim ile İslamcılar arasında patlak veren iç savaş oldu. Bin Ali, Cezayir'deki rejimin İslami hareketin yükselişini şiddet ve baskı yoluyla önlemeye çalışınca ortaya çıkan iç savaş örneğinden hareketle, İslamcılarının siyasete katılmasının ülkede bir şiddet ortamı doğuracağı argümanına sarıldı (Allani, 2009: 258). Dolayısıyla, 1990'lar bölge açısından değerlendirildiğinde, İslami hareketlerin yasallaşması bir yana, otoriter rejimlerin baskı politikası üretilebilmelerine olanak tanıyan bir zemin doğurmuştu.

Yukarıda değinilen bölgesel gelişmeler, Tunus'taki rejimin İslami harekete yönelik politikasını şekillendirdiği gibi, Gannuşi'nin –ve dolayısıyla en-Nahda'nın- söylemini ve ideolojisini de derinden etkiledi. Londra'da sürgün hayatı yaşayan Gannuşi, radikal İslami hareketlerle aynı kefedeki değerlendirilmemek için, zaten 1980'lerin ortasında doğmuş olan ılımlı siyasetini giderek Batılı değer ve ilkelere atıflara biçimlendirmeye çalıştı. Aslında, Gannuşi, 1989'da en-Nahda'nın lideri olduğundan beri "Tunus özgünlüğüne" vurgu yaparak, bölgedeki diğer İslami hareketler ile arasına bir mesafe koymaktaydı. Gerçekten de, Selefî dindarlığa geleneksel Tunus İslamiyeti'ni ekleyerek, Sufî öğretiyeye ve Maliki ekolüne atıfla (Torelli, 2016: 30-33) en-Nahda'yı bölgedeki diğer İslami hareketlerden farklılaştırmaya çalıştı. Gannuşi, 1990'ların ortasından itibaren, daha öncesinde de olduğu gibi, "sivil devlet" kavramı aracılığıyla Tunus seküler sistemi içerisinde bir siyasal parti olarak

hareket etmek istediklerini dile getirdi. Müslüman bir devlet içerisinde farklı inançlara sahip ya da hiçbir dini inancı benimsemeyen kişilere düşman muamelesi yapılmayacağını, İslami toplumun bütün insanlığın arzusunu karşılayabilecek evrensel bir toplum olduğunu vurguladı.¹³ Dahası, Gannuşi, partisini Avrupalı Hıristiyan Demokratlara benzetiyordu. Batı’da Hıristiyan demokratlar olduğuna göre, Doğu’da da Müslüman Demokratlar söz konusu olabilirdi (Elgindy, 1995: 112). Nitekim, 1990’larda Gannuşi tarafından ortaya konan bu perspektif, en-Nahda’nın 2016 yılında gerçekleştirilen 10. Kongresi’nde “Siyasal İslamcılıktan Müslüman Demokratlara” geçildiğinin vurgulanmasıyla resmileşti. Dolayısıyla, 2016 ortaya çıkan dönüşüm, aslında 1980’lerde başlayan ama asıl olarak 1990’larda billurlaşan duruşun mirası ve pragmatizmi üzerine şekillenmişti.

1990’ların ortasından itibaren Gannuşi, demokrasi, insan hakları, piyasa ekonomisi ve ulusal diyalog gibi kavramlara atıfla farklı muhalif hareketlerle de dirsek teması kurmayı ihmal etmedi. Burada ön plana çıkan nokta, Gannuşi tarafından ısrarla dile getirilen ulusal diyalog çağrısı oldu. Örneğin, 1996 yılında en-Nahda’nın Belçika’da gerçekleştirdiği ilk yurt dışı kongresinde, ılımlı bir politika takip edileceği ve ulusal diyalogun başlatılması gerekliliği vurgulandı (Allani, 2009: 265). Fakat, en-Nahda’nın da dahil olabileceği ortak bir muhalefet deneyimi için 2000’leri beklemek gerekecekti.¹⁴

11 Eylül’ün hemen öncesinde 3 Nisan 2001’de, Londra’da bir kongre daha gerçekleştiren hareket, yine aynı şekilde diyalog çağrısında bulundu; Tunuslu muhalif liberal ve solcularla görüşmeler başlattı. 1990’ların ortasından itibaren dile getirilen ve 2000’lerde de devam eden bu ulusal diyalog vurgusu, 2010 sonrasındaki geçiş sürecinde de Gannuşi tarafından giderek daha fazla kullanılabilir hale gelecek ve böylece hareketin toplumsal bir kutuplaşma yaratmak gibi bir amacının olmadığını altı ısrarla çizilecektir.

2003’te en-Nahda, Cumhuriyet İçin Kongre Partisi (CPR), Özgürlük İçin Demokratik Forum (Ettakol) ve İlerici Demokratik Parti (PDP) ile bir araya gelerek “Tunus’tan Çağrı” (Call From Tunis) başlıklı bir uzlaşma metni imzaladılar. Stepan’a göre (2012: 96), bu metin iki ana unsura göndermede bulunuyordu. Birincisi, gelecekteki seçilmiş meşru hükümet, halk egemenliğine dayalı bir siyasal sistem kuracaktı. Dolayısıyla, Şeriat hükümleri yerine halk

13 Aktaran: (Elgindy, 1995: 110-112).

14 Bu noktada, 2000’lerden itibaren Arap dünyasının büyük bir kısmının otoriter rejimlere karşı gerçekleştirilen bir dizi protesto eylemine sahne olduğunu ve bu durumun da ülkelerdeki muhalif kesimleri harekete geçirdiğini söylemek gerekmektedir. Tunus’taki muhalifler arası uzlaşma siyasetinin bu konjonktürden beslendiği iddia edilebilir.

egemenliğine işaret edilmesiyle en-Nahda İslami devlet modelinden yana olmadığını açıkça ortaya koyuyordu. İkincisi, “insanların kimliğine ve Arap-Müslüman değerlerine saygı gösterecek olan devlet, herkesin inanç özgürlüğünü ve ibadet alanlarının siyasal açıdan tarafsızlaştırılmasını güvenceye alacaktı (Stepan, 2012: 96). İnanç özgürlüğünün devlet tarafından sağlanması, buna karşılık dini alanların siyasetin dışında bırakılması vurgusu ise, 1980'lerle birlikte en-Nahda tarafından kullanılan “sivil devlet” kavramsallaştırmasıyla uyumlu görünüyor ve en-Nahda'nın seküler siyasete uzak olmadığını bir kere daha ortaya koyuyordu.

Muhafifler, 2005'te yeniden bir araya geldiler. “Tunus Haklar ve Özgürlükler İçin 18 Ekim Koalisyonu” adıyla yeni bir belge yayımlayarak, tarafların üç aylık görüşmelerin sonunda önemli noktalarda uzlaşmaya vardıklarını belirtildi (Stepan, 2012: 97). En-Nahda da dahil olmak üzere taraflar, Burgiba döneminde yürürlüğe giren liberal medeni kanunu tanıdıklarını açıkladılar. 2003'teki açıklamada olduğu gibi, gelecekteki demokratik devletin meşruiyetini halk egemenliğinden alacak bir “sivil devlet” olması gerektiğini vurguladılar. Dolayısıyla, zaman 2010 sonundaki Tunus isyanına doğru ilerlerken, en-Nahda hareketi Bin Ali rejimine muhalefet eden bazı partilerle bir araya gelerek olası bir demokratikleşme sürecinde diyalogdan ve uzlaşıdan yana bir politika izleyeceğinin işaretlerini çoktan vermiş bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, Şeriat hükümlerini temel alacak bir siyasal sistemden yana olmadıklarını da açıkça deklare etmişlerdi. En-Nahda'nın geliştirmekte olduğu bu siyaset, 2010 sonrası süreçte parti içinde ortaya çıkan kimi gelgitlere rağmen, ülkede ve bölgede ortaya çıkan gelişmeler ile seküler siyasetin Tunus'ta güç kazanmasına bağlı olarak partinin resmi politikası haline gelecektir.

3. Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İktidar Deneyimi: Siyasal İslamcılardan Müslüman Demokratlara

2010 yılının Aralık ayında Tunus'un görece daha yoksul olan iç kesiminde yer alan Sidi Bu Zeyd'de başlayan ve kısa zamanda tüm ülkeyi etkisi altına alarak başkente sıçrayan kitlesel protestolar, ordunun da rejimden desteğini çekmesiyle birlikte, Bin Ali'nin 14 Ocak 2011'de istifa etmesine yol açtı.¹⁵ Eski Rejimin

15 Tunus'un demokrasiye geçiş sürecine ve en-Nahda'nın ideolojik dönüşümüne odaklanan bu çalışmanın kapsamına Tunus devriminin ortaya çıkış sürecine ilişkin bütünlüklü bir analiz girmemektedir. Ancak, protestoların ana motivasyonunu yıllardır ülkede kök salmış olan otoriter rejime muhalefetin, gelir adaletsizliğine

kadrolarınca yürütülen kısa süreli geçiş döneminin hemen ardından, aynı yılın Ekim ayında yeni bir anayasa hazırlamakla görevli olacak parlamento seçimleri gerçekleştirildi. Bilindiği gibi, Bin Ali'nin tasfiyesinden sonra, kuruluşundan itibaren yasaklı olan en-Nahda'nın yasal zeminde siyaset yapmasına izin verilirken, Gannuşi de yıllar sonra ülkesine dönebilmişti. Gannuşi, sürgündeyken olduğu gibi, 2011 sonrasında da en-Nahda'nın ideolojik biçimlenişine ve siyaset yürütme tarzına damgasını vuran isim oldu. En-Nahda, 23 Ekim 2011'de gerçekleştirilen parlamento seçimlerinden birinci parti olarak çıktı.¹⁶ Fakat, tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğa erişemediği için merkez solda yer alan CPR ve Ettakol ile koalisyon oluşturmak yoluna gitti ve bu koalisyon troyka hükümeti olarak adlandırıldı. Dahası, devlet başkanlığı seçimleri için en-Nahda içerisinden bir aday gösterilmedi, 2000'lerden beri diyalog içinde olunan CPR'nin adayı Moncef Marzouki desteklendi. En-Nahda'nın devlet başkanlığı seçimi için aday göstermemesi gayet anlamlıydı. 2000'lerden beri dirsek teması kurulan bir hareket içinden gelen ismin desteklenmesi, hem en-Nahda'nın siyasal sistemi domine etmekten kaçınması hem de uzlaşma siyasetinin pratiğe yansımaları olarak değerlendirilebilir. 2014 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ise 2012'de kurulan Nida Tunus en fazla oy alan parti oldu ama en-Nahda Nida Tunus'un kurduğu koalisyon hükümetinde yer almaya devam etti. Dolayısıyla, partinin ideolojik dönüşümünün tescillendiği Mayıs 2016'daki kongreye kadar olan iktidar deneyimini, en-Nahda'nın hükümetin büyük ortağı olduğu ve diğer iki partiyle ittifak yaptığı Ekim 2011-Eylül 2013 dönemi ile Ekim 2014'teki parlamento seçimlerinden sonra Nida Tunus'un liderliğinde oluşturulan koalisyona katıldığı Şubat 2015 sonrası dönem olmak üzere iki evrede ele almak mümkündür.¹⁷

İsyanlardan etkilenen Arap ülkeleri arasında demokratik seçimlerden başarıyla çıkan ilk İslami hareket olan en-Nahda, hükümetin büyük ortağı olduğu dönemde bazı temel sorunlarla ve zorluklarla karşı karşıya kaldı. Bunlar, sosyo-ekonomik yapının giderek kötüleşmesi, kamu sektörünün bozulması ile bölgesel

yönelik karşı çıkışın ve demokratikleşme talebinin oluşturduğunu belirtmekle yetinelim. Tunus ve Arap dünyasındaki ayaklanmaları kapitalizmin kriziyle ilişkilendirerek ele alan bir çalışma için bkz.: (Hanieh, 2015).

16 En-Nahda %41'lik oy oranı ile 217 sandalyeli mecliste 90 sandalye kazandı. Bkz.: (BBC, 2011).

17 2011'deki parlamento seçiminde sonra en-Nahda liderliğinde kurulan koalisyon hükümeti varlığını Eylül 2013'e kadar sürdürebildi. Aşağıda da değinileceği üzere, ülkede yaşanan siyasi krizlerin etkisiyle, UGTT'nin öncülüğünde hazırlanan yol haritasını kabul ederek iktidarı bağımsız bir geçici hükümete devretti Mahjar-Barducci ve Sosnow, 2013). En-Nahda, Ekim 2014'te gerçekleştirilen seçimlerden sonra, Şubat 2015'te Nida Tunus liderliğinde kurulan hükümette yer almaya başladı (BBC, 2015).

krizlerin etkisiyle ülkenin farklı aktörleri arasında ortaya çıkan kutuplaşma/çatışma durumuydu (Guazzone, 2013: 33). İsyanın ana motivasyonunu gelir adaletsizliğine duyulan ve rejimle özdeşleşen rüşvet ve adam kayırmacılık gibi temel olgulara duyulan tepkinin oluşturduğu düşünüldüğünde, en-Nahda'nın hakim unsur olduğu bu hükümet döneminde herhangi bir ekonomik iyileşmenin gerçekleşmemiş olması, kitlelerin zaman zaman yeniden sokak siyasetine yönelmelerine ve hükümetin de bu protestolarla yara almasına yol açtı. Örneğin, 2010 yılında yüzde 13 olan işsizlik oranı 2012 yılında yüzde 17'ye yükselirken, enflasyon oranının yüzde 10'a ulaşması ve ülke nüfusunun neredeyse bir milyonuna yakınının yoksulluk sınırında yaşıyor olması (Ayari, 2015: 140) gibi unsurlar ekonomide herhangi bir iyileşmenin olmadığına işaret ediyordu. Dahası, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar, tıpkı Bin Ali döneminde olduğu gibi, Tunus ekonomisini isyanların patlak vermesine neden olan neo-liberal ekonomi temelinde şekillendirmeye devam ettiler (Paciello, 2013: 18). Bunun yanı sıra, Bin Ali rejiminin kısmi tasfiyesiyle ortaya çıkan bürokrasinin yeniden yapılandırılması ihtiyacı da hükümeti siyaseten sıkıştıran unsurlardan biri oldu. Fakat bu iki unsurun ötesinde, siyasal alandaki çatışma ve kutuplaşma dinamiğini arttıran ülkesel gelişmeler, bir yandan en-Nahda'nın yürüttüğü siyaseti zorlayacak bir yandan da partinin siyasal pozisyonunun netleşmesine yol açacak önemli bir etkide bulundu. 2013'ten itibaren Tunus siyasetinin içinde bulunduğu krizi derinleştirme potansiyeline sahip iki bölgesel gelişme de en-Nahda'nın izlediği siyaseti derinden etkiledi. Birincisi, Irak ve Suriye'de IŞİD'in ortaya çıkışıyla giderek güç kazanan Selefi cihatçı hareketlerin Arap coğrafyasındaki genç İslamcılarını mobilize edebilme kapasitesine ve dolayısıyla radikal İslam'ın Tunus'ta ivme kazanmasını sağlayacak potansiyel bir etkiye sahip olmalarıydı. İkincisi ise, 3 Temmuz 2013'te Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına son veren ve uluslararası alanda kendisine destek bulan askeri darbenin bir benzerinin Tunus'ta yaşanma ihtimalinin ortaya çıkmasıydı (Marks, 2015: 4).

Öncelikle, ülke içerisinde ortaya çıkan çatışma dinamiklerini ele almak gerekirse, 2011-2013 yılları arasında patlak veren üç önemli siyasal kriz tespit etmek mümkündür. Söz konusu krizlerden ilki, 2011-2012 yıllarında Tunus devriminin etkisiyle farklı örgütlerin seslerinin duyulabilmesine imkan tanıyacak kamusal alanın doğması ve buna bağlı olarak Selefi cihatçı örgütlerin kamusal alanda görünürlük kazanma çabalarıyla patlak verdi. Bu görünürlük kazanma çabası ise, aşağıda da değinileceği üzere, temelde kendisini şiddet eylemleriyle gösterdi. İlk etapta en-Nahda'nın Selefi cihatçılara yönelik takındığı ılımlı tavır eleştiri oklarını üzerine çekmesine yol açtı. Nitekim, en-Nahda liderleri, Selefi cihatçılığın ortaya çıkışından Burgiba ve Bin Ali rejimlerini sorumlu tutan açıklamalar yaptıkları gibi, söz konusu örgütlerin sistem içerisine çekilerek ılımlılaştırılabileceklerini dile getirdiler (Marks, 2015: 6). En-Nahda liderlerine

göre, Selefi cihatçılığa meyleden genç kitleyle diyaloga geçilerek bu kitlenin sosyo-politik alana dahil edilmesi gerekmektedir. Bu açıklamalar ülkedeki seküler muhalefeti harekete geçirirken, Ekim 2012’de Gannuşi’nin Selefi örgüte mensup genç bir kitleye yaptığı konuşma kaydının basına sızdırılmasıyla kriz derinleşmeye başladı. Gannuşi genç Selefilere, 1989’da Tunus’ta ve 1991’de Cezayir’dekine benzer gelişmelerin bir daha yaşanmaması ve Tunus “devrimi”yle edinilen belli kazanımların korunabilmesi için daha yavaş hareket edilmesi gerektiğini öğütüyordu (Marks, 2015: 6). Bu sızdırılan video kaydıyla birlikte, ülkede en-Nahda karşıtı sesler giderek yükselmeye başladı. Dahası, 2012-2013 yıllarında Selefi cihatçıların ülke içerisinde gerçekleştirdikleri terör eylemleri ve suikastlar de en-Nahda’yı sıkıştırmaya devam etti. Eylül 2012’de Tunus’taki Amerikan büyükelçiliğini hedef alan terör eylemini, 2013 yılında önde gelen iki sol muhalif liderin suikaste kurban gitmeleri takip etti. Şubat 2013’te sol siyasetçi Şükrü Belaid’in, 25 Temmuz 2013’te ise Arap milliyetçisi Muhammed Brahmî’nin suikaste kurban gitmesi bir kez daha hükümete yönelik eleştirilerin dozunun artmasına yol açtı. Hükümetin özellikle de en-Nahda’nın radikal İslami hareketlere karşı yeterince önlem almadığı muhaliflerce dile getirilen eleştirilerin ana dayanağını oluşturuyordu. Bu dönemde, Nida Tunus, hükümet karşıtı söylemlerin başını çekmeye başladı. Aşağıda da değinileceği gibi, Mısır’daki darbenin de etkisiyle, Troyka hükümeti Ağustos 2013’te ülkedeki şiddet eylemleriyle özdeşleşen en etkin radikal İslami hareket olan Ansar Al-Şeria’nın bir terör örgütü olduğunu kabul ederek, örgütün militanlarına karşı geniş kapsamlı tutuklamalar başlattı (Ayari, 2015: 139; Merone, 2015: 80).

Ülkede ortaya çıkan ikinci krizi anayasa yazımına ilişkin tartışmalar tetikledi. Aslında, anayasaya ilişkin krizin, en-Nahda’nın Selefi cihatçılara karşı 2013 Ağustosuna kadar yürüttüğü ılımlı siyasetle de doğrudan etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, krizin nedenini Şariat hükümlerinin anayasanın kaynağını oluşturup oluşturmayacağına ilişkin bir tartışma oluşturdu. En-Nahda ilk etapta Şariat hükümlerine göndermenin anayasada yer alması gerektiğini dile getirirse de halihazırda siyasal alanda cereyan eden krizin de etkisiyle bu konumunda ısrar etmedi (Netterstrom, 2015: 118-119). Yukarıda en-Nahda’nın 1990’larda itibaren liberal ve seküler bir siyaset izlemeye yöneldiği dile getirilmişse de, iktidarda olduğu ilk dönemdeki bu tutumunun kendi kitesinin taleplerinden ve dolayısıyla oy potansiyelini muhafaza etmek amacından kaynaklandığı söylenebilir. 2012 yılında en-Nahda pozisyonu revize edilerek, yeni anayasanın kaynağının Şariat hükümlerinden kaynaklanmak zorunda olmadığı dile getirildi. Bu durum ise, partinin doktriner kanadında bir hayal kırıklığı yarattı (Wolf, 2013: 567). İlimli kanadın temsilcisi ve partinin lideri Gannuşi, anayasa yazım sürecindeki bu krizi bertaraf etmek için ara bir formül geliştirmeye çalışarak, 1959 Anayasasında olduğu gibi, devletin dininin İslam olduğunun belirtilmesiyle yetinilebileceği ve Şariat hükümlerine

doğrudan bir göndermede bulunmak gerekmediği görüşünü ortaya attı (Donker ve Netterstrom, 2017: 145). Gannuşi, adeta bu pozisyon değişikliğini tescillemek istercesine, Tunus İslam ve Demokrasi Çalışmaları Merkezi'nde yaptığı bir konuşmada, sekülerizmin İslami ilkelerle uzlaşmazlık içinde olmadığını dile getirdi (Eurasia Review, 2012). Bunun yanı sıra, Gannuşi (2013) kaleme aldığı “İslam’ın Temellerinde ve Çağdaş Yorumunda Devlet ve Din” başlıklı makalesinde sekülerizmin tek bir formunun olmadığını belirterek, Tunus’un kuruluşundan itibaren elitlerin Fransız tarzı laiklik temelinde hareket ettiklerini, dini kamusal alanda görünmez kıldıklarını, bu yapının da Tunus devrimine kadar devam ettiğini vurguladı. Oysa, Gannuşi, Fransız tipi laiklikten farklı olarak, sekülerizmin hedefinin devletin tarafsızlığını sağlamak, yani bir dini diğerine üstün tutmamak olması gerektiğinin altını çizdi (Ghannouchi, 2013:164-165). Dolayısıyla, en-Nahda lideri, hem seküler siyasete vurgu yaparak muhalefetin eleştirilerine karşı kendisine bir koruma kalkını yaratıyor hem de temel eleştirisinin otoriter rejimin ülkede yıllarca uyguladığı katı laiklik politikasına yönelik altını çiziyordu.

Ülkedeki üçüncü siyasal kriz, Bin Ali'nin istifasının ardından siyaseten yasaklanan Anayasal Demokratik Parti'ye üye olanların, Nida Tunus hareketinin liderliğini yürüten Beji Essebsi de dahil olmak üzere, 2014 seçimlerine katılmayacağına ilişkin yasa tasarısının 28 Haziran 2013'te mecliste onaylanmasıyla patlak verdi (Marks, 2015: 9). Eski rejimin gücünden faydalanan ve ülkedeki farklı seküler grupları bir araya getirerek bir şemsiye yapı kurmaya çalışan Nida Tunus'un siyasal varoluşuna doğrudan bir tehdit oluşturan bu yasa tasarısı, Nida Tunus'u destekleyen işadamlarını ve siyasetçileri de en-Nahda karşıtlığı temelinde harekete geçirdi. Yukarıda da değinildiği gibi, Muhammed Brahmi suikastı de aşağı yukarı aynı zamana denk gelmiş ve en-Nahda karşıtı sokak gösterileri ivme kazanmıştı. Dolayısıyla, buraya kadar ele alınan üç kriz iç içe geçerek ülkedeki en-Nahda karşıtı seslerin giderek artmasına yol açmıştı.

Söz konusu ülkesel gelişmelerle eş zamanlı olarak, Mısır'da gerçekleşen askeri darbe de en-Nahda'yı siyaseten köşeye sıkıştıran önemli bir gelişme oldu. Mısır'da ilk defa gerçekleştirilen demokratik seçimle iktidara gelen Devlet Başkanı Muhammed Mursi ve dolayısıyla Müslüman Kardeşlere karşı 3 Temmuz 2013'te gerçekleştirilen darbe, hâlihazırda siyasal krizlerle çalkalanan ve en-Nahda karşıtı seslerin giderek yükseldiği Tunus'a da sirayet edebilirdi. Gerçekten de, tam da ülkede en-Nahda karşıtı sesler yükselmişken, parti bunun anti-İslami bir kampanyaya dönüşmesinden büyük bir korku duydu (McCarthy, 2018: 375). Dolayısıyla, en-Nahda, Müslüman Kardeşler hareketiyle benzer bir kaderi paylaşma korkusuyla yukarıda dile getirilen yasa tasarısı konusunda geri adım attı. Özellikle Gannuşi'nin en-Nahda vekilleriyle birebir görüşmeler yaparak yürüttüğü müzakereler sonucunda ortaya çıkan bu geri adımı, Nida

Tunus'un lideri Beji Essebsi ile Paris'te gerçekleşen görüşme takip etti (Marks, 2015: 10). Bu görüşme de aslında Gannuşi tarafından Tunus siyasetinin aktörlerine verilen bir uzlaşma mesajıydı.

Yukarıda değinilen ülkesel ve bölgesel krizlerin yanı sıra, Tunus toplumsal yapısının en-Nahda'nın olası bir radikal İslami siyasetini dengeleyecek bir kapasiteye sahip olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Nitekim, Tunus toplumu, diğer Arap ülkeleriyle karşılaştırıldığında, hem yüksek bir eğitim düzeyine hem de daha yerleşik bir seküler geleneğe sahiptir. Dahası, Tunus, Arap dünyasında, kadın haklarının korunması konusunda en yüksek prestije sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla da Tunus toplumunun tarihsel olarak şekillenmiş olan bu kültürel dokusunun İslamcı siyaset karşısında önemli bir denge unsuru yarattığını vurgulamak gerekmektedir. Bu toplumsal yapının siyasal alana yansımalarının izini sürmek de mümkündür. Nitekim, yine diğer Arap ülkelerinden farklı olarak, çeşitli seküler unsurların 2012 yılında Nida Tunus çatısı altında bir araya gelerek en-Nahda'ya karşı örgütlü bir muhalefet yürütebilmeleri, Tunus siyasetinin yeni döneminin şekillenmesinde en-Nahda'nın tek aktör olmayacağını gözler önüne sermiştir.

Yukarıda ele alınan unsurlar ve gelişmeler nedeniyle, en-Nahda geri adım atarak, muhalefetin de talebiyle içinde bulunduğu hükümeti feshetti ve anayasa yazım sürecini yürütmekle görevli bir teknokrat hükümetinin kurulmasından yana politika izledi. Gannuşi (2016: 62-63), Selefilere gerçekleştirdikleri saldırılar karşısında geçiş sürecinin devamı için en-Nahda'nın bölgede daha önce eşi görülmemiş bir şekilde kendi isteğiyle iktidardan feragat ettiğini ve bir teknokrat hükümetinin kurulmasına destek olduklarını dile getirdi. Ayrıca, partinin lideri, hükümetten çekilme kararının taktiksel olmadığını, anayasa yazımı konusunda ulusal bir uzlaşma aradıklarını, ideolojik kutuplaşmayı reddettiklerini ve söz konusu çekilmenin ulusal diyalogun başarısını sağlayacağını vurguladı (Ghannouchi, 2014: 99). Nitekim, Gannuşi (2014: 100), 2014 yılına gelindiğinde Tunus'taki demokrasiye geçiş deneyimini iki kelimeyle tanımlıyordu: Ulusal uzlaşma. Bu ulusal uzlaşma vurgusu, bir yandan yeri geldiğinde en-Nahda'nın iktidardan feragat edebileceğine göndermede bulunurken, bir yandan da demokrasiye geçiş sürecinin farklı aktörler arasında gerçekleştirilebilecek bir koalisyon aracılığıyla yürütülmesi gerektiğine işaret ediyordu. Nitekim, 2014 seçimleri yaklaşırken Gannuşi demokrasiye geçiş sürecinde olan Tunus'ta istikrarı sağlamak ve demokrasiyi güçlendirmek için ana siyasal aktörleri bir araya getirecek bir koalisyonun gerekli olduğunun altını çiziyordu (Ghannouchi, 2014: 102). Bu ulusal uzlaşma ve koalisyon ihtiyacını temel alan vurgu, Tunus'un eski elitlerine verilmiş bir mesaj olarak

18 Bkz.: (Human Rights Watch, 2014).

değerlendirebileceği gibi, uluslararası ve bölgesel sistemin en-Nahda aleyhtarı bir havaya bürünme ihtimaline karşı alınan bir önlem olarak da ele alınabilir.

Yukarıda da değinildiği gibi, Ekim 2014'te gerçekleşen seçimlerden en-Nahda ikinci parti olarak çıktı ve önemli bir oy kaybı yaşadı.¹⁹ Şubat 2015'te Nida Tunus, en-Nahda ve Afek Tunus'un içerisinde yer aldığı bir koalisyon hükümeti kuruldu.²⁰ Partinin liderleri hareketin yaşadığı bu düşüş ve zemin kaybının aslında partinin ideolojik dönüşümünü tamamlayabilmesi için gerekli olan konjonktürü doğurduğunu düşündüler ve Mayıs 2016'da gerçekleştirilecek olan 10. Kongre için hazırlanmaya başladılar (Affan, 2017: 14). Siyaset ile dinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunan ve böylesi bir ayrımın partinin profesyonelleşmesini garanti altına alacağını dile getiren bir metin parti örgütlenmelerinde ele alınmak üzere tartışmaya açıldı. Tartışmaları yürütmek üzere 279 yerel, 24 bölgesel ve 8 sektörel konferans gerçekleştirildi; bu konferanslara neredeyse 6000 delege katıldı ve Mayıs 2016 Kongresinde alınan karar delegelerin yüzde 93.5'i tarafından kabul edildi Dolayısıyla, 10. Kongreye damgasını vuran en-Nahda ideolojisinin artık siyasal İslamcılıkla tanımlanamayacağına parti içinde kabul görmesi için bir yıllık bir hazırlık sürecinin yaşandığı söylenebilir. Bu hazırlık sürecini, parti içerisinde gelecek itirazların önünü kesmek ve dahası hareketin ulusal ve yerel düzeydeki örgütlenmesine hanel getirmemek amacıyla ortaya çıkmış bir ikna evresi olarak okumak mümkündür.

Hazırlık süreciyle paralel şekilde, 10. Kongrede, en-Nahda'nın temel amacının siyasal alan ile dini alanı ayırmak olduğu dile getirilmiş; hiçbir siyasal partinin İslamiyet'i temsil iddiasını tekeline alamayacağı vurgulanmış ve dini alanın bağımsız ve tarafsız kurumlarca yönetilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir (Ghannouchi, 2016: 63). Dolayısıyla, din-siyaset ayrımına ilişkin bu güçlü vurguyla birlikte, en-Nahda'nın politikasının seküler bir hat üzerinden şekilleneceğinin garantisi verilmiştir. Çünkü, Gannuşi'ye göre (2016: 64), artık en-Nahda'nın dini özgürlükler için mücadele etmeye ihtiyacı kalmamış, devrimle

19 Nida Tunus 217 sandalyeli mecliste 85 sandalye kazanırken, en-Nahda 69 sandalye kazandı. Bkz.: (The Guardian, 2014).

20 Boubekeur (2016: 108-109), en-Nahda ile Nida Tunus arasındaki iktidar ortaklığını "danışıklı rekabet" olarak tanımlamakta ve bu iki farklı ideolojik hareketin gerçekleştirdiği elitler arası uzlaşma siyasetinin Tunus'u istikrarlı kıldığını belirtmektedir.

birlikte Tunus'ta baskıcı rejim sona ermiş ve dini alanda olması gereken özgürlüğe kavuşulmuştur.²¹

Yukarıda işaret edilen din-siyasal alan ayrımını tamamlayacak şekilde, Gannuşi, en-Nahda'nın hala İslami ilkelerden ilham aldığını ve söz konusu ilkelerin partinin değerlerinin belirlenmesinde rehberlik rolü oynamaya devam edeceğini vurgulamasına rağmen, artık İslami/İslamcı bir partiden Müslüman demokratların partisi olmaya doğru evrildiklerini vurgulamıştır (Ghannouchi, 2016: 64). En-Nahda'nın kendisini artık İslamcı bir parti yerine "Müslüman demokrat" bir parti olarak tanımlaması aslında partinin halihazırdaki dönüşümünün resmi bir kanalla kamuoyuna duyurulması anlamına gelmektedir. Dahası, Sadiki'nin ifadesiyle (2016: 6), en-Nahda kendisini İslami bir hareket olarak tanımlamanın ötesine geçerek Tunus siyasetindeki varlığını ulusal bir aktör olarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır; din ve devlet ayrılığına işaret ederek Müslüman Kardeşler hareketinin temel sloganı olan "Anayasamız Kuran" şiarı artık en-Nahda siyasetinin bir parçası değildir. Buradan hareketle, partinin İslami hareketlerin önemli bir karakteristiği olan Pan-İslami ajandayı reddederek Tunus merkezli ulusal bir yaklaşım sergileyeceğini ilan ettiğini söylemek mümkündür (Affan, 2017: 15). Gerçekten de, en-Nahda'nın İslami Eğilim Hareketi'nin daha evrensel bir İslami siyaset anlayışından tamamen farklı bir siyasal pozisyon belirleyerek kendisini Tunus'la sınırlayan ulusal bir yaklaşım geliştirmiş olması ve bunu sekülerizm vurgusuyla da bezemesi dikkat çekicidir.

10. Kongrede billurlaşan bu dönüşümü, tam da en-Nahda'nın seçimlerde önemli bir oy kaybı yaşadığı ve ülkede seküler siyasetin yeniden yükselişe geçtiği konjonktürde, merkez partilerin seçmenlerine verilmiş bir mesaj olarak ele almak mümkündür. Tıpkı 1970'lerin ikinci yarısından itibaren olduğu gibi, en-Nahda siyasal alana damgasını vuran ana damarın sekülerizm olduğunu bir kez daha fark etmiş görünmektedir. Bununla paralel olarak, 1980'ler ve 1990'lardan itibaren partinin geçirdiği ideolojik dönüşüm ve 2011 sonrasındaki iktidar deneyimi düşünüldüğünde, Gannuşi'nin başını çektiği bu girişimin temel olarak olası bir tasfiye korkusundan ve daha büyük bir meşruiyet arayışından ilham aldığını vurgulamak gerekmektedir. Kaldı ki, söz konusu meşruiyet arayışının 1990'lardan itibaren hareketin ana motivasyonunu oluşturduğu söylenebilir.

21 Gannuşi (2016: 59), 2014'te yürürlüğe giren anayasa ile demokrasinin, siyasal ve dini özgürlüklerin garanti altına alındığına, Tunusluların artık dini ibadetlerini özgürce gerçekleştirebildiklerine dikkat çekmiş ve halihazırda en-Nahda'nın bu tür kazanımlar için mücadele etmesine ve dolayısıyla politikasının merkezine İslamiyet'i korumayı koymasına gerek kalmadığını dile getirmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Tunus'un demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir siyasal aktör ve iktidar ortaklarından biri haline gelen en-Nahda'nın tecrübe ettiği ideolojik dönüşüme odaklanmıştır. En-Nahda'nın 2016 yılında gerçekleştirilen 10. Kongresinde mutabakata varılan siyasal İslamcılığın terk edildiğine ilişkin vurgu, söz konusu ideolojik dönüşümün kristalize olduğu an olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede hareketin ideolojik dönüşümün nedenleri ve mahiyeti ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken, ilk olarak, 1956'dan itibaren ortaya çıkan ve zaman zaman dönüşen Tunus siyasal sisteminin ve bu sistemin ürettiği muhalefet biçiminin en-Nahda'nın ideolojik duruşunu ve dönüşümünü nasıl etkilediğine odaklanılmıştır. Burgiba ve Bin Ali dönemlerinin kimi zaman benzerlik gösteren kimi zaman da farklılaşan otoriter rejimleri, hem sol muhalefetin hem de İslamcı karşı çıkışın şekillenmesi açısından kritik bir rol oynamışlardır. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, neo-liberalleşmenin doğurduğu ekonomik krizle eş zamanlı olarak ortaya çıkan seküler ve sol eğilimli protestolar rejimin meşruiyetinin aşınmasına yol açan önemli bir etkiye bulunmuşlardır. 1970'lerin başında İslami Cemaat örgütü ile kendisine anlam bulan İslamcılık ise, hem devlet tarafından gördüğü baskı hem de Tunus muhalefetinin seküler yapısı nedeniyle, 1980'lerin ortasından itibaren İslami karşı çıkışını yumuşatmak zorunda kalmış görünmektedir. Bu bağlamda, ülkedeki sol hareketlerin ve seküler yaşam biçimiyle şekillenen baskın muhalefetin varlığının İslami hareketin dönüşmesini etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu aşıkardır. Bunun yanı sıra, 1970'lerde baş gösteren ekonomik krizin de İslami Cemaat'in söyleminde daha önce kendisine yer bulamayan ekonomik meselelerin ele alınarak, alt sınıfları mobilize edebilecek bir politik duruş geliştirmesi üzerinde önemli bir etkide bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu ülkesel etkenlerin yanı sıra, Soğuk Savaş dönemi boyunca, siyasal İslamcılığın bölgesel ve küresel ölçekte mevcut siyasal yapıları cepheden hedef alan bir ideoloji olarak görülmesi de İslami hareketlerin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açan önemli bir unsur olmuştur. Dolayısıyla da 1990'lardan itibaren en-Nahda'nın söylemindeki demokrasi ve uzlaşma vurgusundaki artışı uluslararası sistemle uzlaşma gayesi çerçevesinde okumak mümkündür. Gerçekten de, 1981'den itibaren İslami Eğilim Hareketi'nin en önemli isimlerinden biri haline gelen Gannuşi'nin demokrasi, çok partili hayat ve sivil devlet gibi kavramlar aracılığıyla Tunus'un demokratikleşmesinden yana üretmeye başladığı politika, 1990'larda Bin Ali rejimi İslami hareketlere karşı baskı politikasını arttırdıkça en-Nahda'nın temel ideolojik söylemi haline gelmiştir. Söylemdeki bu değişim farklı muhalif hareketlerle dirsek teması kurulması, ulusal diyalog çağrısı gibi meşru zeminde yürütülmeye çalışılan bir siyasetin doğmasına yol açmıştır. Özellikle, 1990'lar ve 2000'lerde en-Nahda'nın dönüşecek ve demokratikleşecek bir siyasal sistem içerisinde

kendisine bir zemin yaratma çabası ön plana çıkmıştır. Söz konusu dönemde, en-Nahda ile merkez solda yer alan örgütler arasında ortaya çıkan ve devletin demokratikleşmesi gerektiğine işaret eden yeni yaklaşım, en-Nahda'nın kendisine bir meşruiyet zemini yaratmaya çabalarken bunu İslami ideolojiye sıkıştırmaksızın “demokrasi mücadelesi” çerçevesine oturabilmesi konusunda işlevsel olmuş görünmektedir. Yani, bu süreçte, en-Nahda siyasi rejimin dönüşmesi halinde, sistem içinde hareket etmekten yana bir politika izleyeceğinin sinyallerini açıkça vermeye başlamıştır. Bu durum, İslami Cemaat'in doğduğu dönemdeki ideolojik pozisyonla bir kopuşa denk düşerken, 2011 sonrası süreçte partinin demokratik ilkeler üzerinden siyaset yürütme hedefine önemli bir tarihsel miras bırakmış görünmektedir. Dolayısıyla da 1980'lerden 2011'e dek tedricen ortaya çıkan bu dönüşüm, eski rejimin tasfiyesinin ardından En-Nahda'nın yeni sistemle uzlaşarak siyaset üretebilme kabiliyetinin alt yapısını hazırlamıştır. Nitekim, 2011 sonrasında CPR ve Ettakol ile gerçekleştirilen koalisyon hükümetini de yukarıda değinilen unsurlar temelinde değerlendirmek yerinde olacaktır. En-Nahda 2011-2013 yılları arasında söz konusu iki parti ile güç paylaşımına giderek ve iktidarı paylaşarak, Tunus toplumunun seküler ve sol eğilimli politik aktörlerinin de sürece dahil olmaları için alan açmış ve 1990'lardan beri dile getirdiği diyalog ve demokrasi çağrılarına paralel bir siyaset izleyeceğinin sinyallerini vermeye çalışmıştır.

İkinci olarak, bu makalede, en-Nahda'nın söz konusu tarihsel mirasın etkisiyle Mayıs 2016'daki Kongresinde tescillenen ideolojik dönüşümünün Tunus'taki demokrasiye geçiş sürecinin niteliğiyle olan bağı kurulmuştur. 2011 sonrası dönemde, ülkede patlak veren siyasi ve ekonomik krizlerin seküler ve İslami politik aktörler arasında çatışma dinamikleri yaratma potansiyeli, En-Nahda'nın iktidarın büyük ortağı olduğu dönemde ortaya çıkan hemen hemen her bir krizde geri adım atmasıyla aşılmıştır. Elbette ki, söz konusu geri adımlar ülkedeki konjonktürün etkisiyle şekillenmiştir. 2011 sonrasında ülkenin seküler aktörlerinin siyasi alandaki varlığı ve ağırlığı en-Nahda'nın seküler siyasetten yana bir ideolojik tutum belirlediğini ilan etmesi üzerinde önemli bir etkide bulunmuştur. Nitekim, 2012'de seküler unsurların Nida Tunus çatısı altına bir araya gelerek en-Nahda'nın radikal İslami hareketlerle ilişkileri başta olmak üzere, siyasi alandaki adımlarına yönelik geliştirdikleri eleştiriler, Tunus toplumunun topyekün bir İslamcılığa konusundaki “korkusu”nu gözler önüne sermektedir. Bunun yanı sıra, Tunus'taki ayaklanmanın ana motivasyonunu gelir adaletsizliğine, ülkede yerleşen yolsuzluk, kayırmacılık ve rüşvet sarmalına ilişkin itiraz oluşturduğu düşünüldüğünde, en-Nahda'nın iktidar döneminde ekonomik alanda herhangi bir iyileşmenin gerçekleşmemiş olması da partiyi sıkıştıran önemli unsurlardan biri olmuştur. Bu faktörlerin yanı sıra, ülke içindeki krizlerin bölgesel krizlerle birleşerek en-Nahda karşıtı bir havaya bürünme ihtimali de partinin ideolojik dönüşümünü tetiklemiş görünmektedir. İsyanların

ertesinde bölgede ortaya çıkan cihatçı İslami hareketlerle mücadelenin uluslararası alanda bulduğu destek, İslamcı siyaseti ve dolayısıyla da en-Nahda'yı ideolojik olarak sıkıştıran bir unsur olmuştur. Ayrıca, 2013 yılında Mısır'da Müslüman Kardeşleri tasfiye eden askeri darbe de en-Nahda'nın benzer bir akıbetle karşılaşması ihtimalini doğurduğundan, bu durum partinin seküler siyasete doğru evrilmesini tetikleyen önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla da bütün bu gelişmelerin etkisiyle, en-Nahda Tunus'taki geçiş sürecinin işleyiş mekanizmasının etkisiyle uzlaşma siyasetinden yana bir politik yöreğe belirleyerek, siyasal sistemin kalıcı politik aktörlerinden biri olmaya çalışmıştır. Bu uzlaşma siyaseti, 2014'te en-Nahda'nın oy kaybı yaşamasının ardından da devam etmiştir. Nitekim, 2014 seçimlerden sonra Nida Tunus ve en-Nahda arasında ortaya çıkan koalisyon hükümeti de hem uzlaşma siyasetinin hem de kalıcı bir politik aktör olma hedefinin devamı olarak okunabilir. 2016 Kongresi de demokrasiye geçiş sürecinde en-Nahda'nın tecrübe ettiği iktidar pratiğinin üzerine şekillenmiştir.

Sonuç olarak, Mayıs 2016'da gerçekleştirilen 10. Kongrede ortaya çıkan ideolojik dönüşümün, en-Nahda'nın 1980'lerde ama asıl olarak da 1990'larda başlayan ve 2000'ler boyunca hız kesmeden devam eden meşruiyet arayışının ve yasal zeminde siyaset yürüten kalıcı bir politik aktör olma gayesinin mirası üzerine şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu miras, 2011 sonrası süreçte en-Nahda'nın politik yörüngesine damgasını vurmuş ve 10. Kongrede seküler bir siyasetin benimseneceğinin ilanıyla tescillenmiştir. 10. Kongreden sonra siyasal stratejisini demokrasiyi savunmak ve ulusal birlik hükümeti içerisindeki varlığını sürdürmek olarak belirleyen en-Nahda, ülkenin ana politik aktörlerinin içinde yer aldığı Temmuz 2016'daki Kartaca Anlaşmasına da taraf olarak koalisyonun devamı konusunda çaba sarf etmeye devam etti. Mayıs 2018'de gerçekleştirilen yerel seçimlerde ülke tarihinde ilk defa başkent belediye başkanlığı en-Nahda mensubu bir kadın adayın kazanması partinin özgüvenini arttırsa da söz konusu seçimlerden başarıyla çıkanlar bağımsız adaylar oldu. Bunun yanı sıra, 2019 yılının başından itibaren ülke siyasetini Nida Tunus'tan ayrılanların oluşturacağı yeni bir parti kurulmasına ilişkin tartışmalar belirlemektedir. Dolayısıyla, Tunus siyasetinin şekilleneceği yeni rotanın en-Nahda'nın 2016'da billurlaşan politik duruşuna da etkide bulunabileceğini söylemek mümkündür. Sonuç olarak, En-Nahda'nın seçtiği yeni hattın işlerliği/kalıcılığı, Tunus'taki geçiş sürecinin istikrarına ve bölgesel konjonktürün alacağı yeni biçimlere bağlı olacağına benzemektedir.

Kaynakça

- "Ghannouchi: Secularism Doesn't Conflict with Islam (2012)," *Eruasia Review*, <https://www.eurasiareview.com/10032012-ghannouchi-secularism-doesnt-conflict-with-islam/> (11.07.2018).
- "Tunisia's Islamist Ennahda party wins historic poll" (2011), *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-15487647> (08.03.2019).
- "Tunisia Election results: Nida Tunis wins most seats, sidelining Islamists" (2014), *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2014/oct/30/tunisia-election-results-nida-tunis-wins-most-seats-sidelining-islamists> (08.03.2019).
- "Tunisia's Secularists and Islamists form new government" (2015), *BBC*, <https://www.bbc.com/news/world-africa-31147402> (08.03.2019).
- "World Report of Tunisia: 2014" (2014), *Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/tunisia> (11.03.2019).
- Açıl, Murat (2017), "Tunus'un Demokratik Dönüşümü ve Anayasa Yapım Süreci," *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25 (1): 165-203.
- Affan, Muhammed (2016), "The Ennahda Movement...A Secular Party?," *Alsharq Forum*, <http://www.sharqforum.org/2016/06/14/the-ennahda-movement-a-secular-party/> (09.07.2018).
- Affan, Muhammed (2017), "Rise and Alleged Fall of Islamism: The Case of Ennahda Movement," *Al Sharq Forum Analysis Series*, <http://www.sharqforum.org/2017/08/23/rise-and-alleged-fall-of-islamism-the-case-of-ennahda-movement-party/> (20.07.2018).
- Alexander, Christopher (1997), "Back from the Democratic Brink: Authoritarianism and Civil Society in Tunisia," *Middle East Report*, <https://www.merip.org/mer/mer205/authoritarianism-civil-society-tunisia> (10.07.2018).
- Alexander, Christopher (2000), "Opportunities, Organizations, and Ideas: Islamists and Workers in Tunisia and Algeria," *International Journal of Middle East Studies*, 32 (4): 465-490.
- Alexander, Christopher (2010), *Tunisia: Stability and Reform in the Modern Maghreb* (London: Routledge).
- Alexander, Christopher (2014), "Tunisia," Gasiorowski, Mark (ed.), *The Government and Politics of the Middle East and North Africa* (Boulder: Westview Press).
- Allani, Alaya (2009), "The Islamists in Tunisia between Confrontation and Participation: 1980-2008," *The Journal of African Studies*, 14 (2): 257-272.
- Anderson, Lisa (1991), "Political Pacts, Liberalism, and Democracy: The Tunisian National Pact of 1988," *Government and Opposition*, 26 (2): 244-260.
- Anderson, Lisa (1999), "Politics in the Middle East: Opportunities and Limits in the Question for Theory," Tessler, M., J. Nachtwey, A. Banna (eds.), *Area Studies and Social Sciences: Strategies for Understanding Middle East Politics* (Bloomington: Indiana University Press): 1-11.
- Ayari, Farida (2015), "Ennahda Movement in Power: A Long Path to Democracy," *Contemporary Review of the Middle East*, 2 (182): 135-142.
- Birdane, Merve (2017), "Arap Baharı Sürecinde Tunus'un Demokrasiye Geçişinde Sivil Toplumun Rolü," *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 6 (10): 87-101.
- Boubekeur, Amel (2016), "Islamists, Secularists and Old Regime Elites in Tunisia: Bargained Competition," *Mediterranean Politics*, 21 (1): 107-127.

- Burgat, François ve William Dowell (1993), *The Islamic Movement in North Africa* (Austin: University of Texas).
- Cavatorta, Francesco ve Rikke Hostrup Haugbolle (2012), "The End of Authoritarian Rule and the Mythology of Tunisia under Ben Ali," *Mediterranean Politics*, 17 (2): 179-195.
- Cavatorta, Francesco ve Fabio Merone (2013), "Moderation through Exclusion? The Journey of the Tunisian Ennahda from Fundamentalist to Conservative Party," *Democratization*, 20 (5): 857-875.
- Donker, Teije Hidde ve Kasper Ly Netterstrom (2017), "The Tunisian Revolution&Governance of Religion," *Middle East Critique*, 26 (2): 137-157.
- Elgindy, Khaled (1995), "The Rhetoric of Rashid Ghannushi," *The Arab Studies Journal*, 3 (1): 101-119.
- Ghannouchi, Rached (2013), "The State and Religion in the Fundamentals of Islam and Contemporary Interpretation," *Contemporary Arab Affairs*, 6 (2): 164-171.
- Ghannouchi, Rached (2014), "The Tunisian Experience: Ennahda's Leader Explains Why Islam and Democracy are Compatible," *Cairo Review*, 13: 97-102.
- Gannuşi, Raşid (2015), *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler* (İstanbul: Mana Yayınları) (Çev. Osman Tunç).
- Ghannouchi, Rached (2016), "From Political Islam to Muslim Democracy: The Ennahda Party and the Future of Tunisia," *Foreign Affairs*, 58: 58-67.
- Gannuşi, Raşid (2017), *Laiklik ve Sivil Toplum* (İstanbul: Mana Yayınları) (Çev. Gülşen Topçu).
- Guazzone, Laura (2013), "Ennahda Islamists and the Test of Government in Tunisia," *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 48 (4): 30-50.
- Hanieh, Adam (2015), *İsyanın Kökenleri: Kapitalizmin Ortadoğu'daki Sorunları* (Ankara: Notabene Yayınları) (Çev. Ali Toprak).
- Hinnebusch, Raymond (2015), "Conclusion: Agency, Context, and Emergent Post-uprising Regimes," *Democratization*, 22 (2): 358-374.
- King, Stephen J. (2003), *Liberalization Against Democracy: The Local Politics of Economic Reform in Tunisia* (Bloomington: Indiana University Press).
- Mercan, M. Hüseyin ve Kılavuz, M. Tahir (2017), "Tunus'ta Demokratikleşme ve Elit Teorisi," *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14 (55): 75-92.
- Louden, Sarah R. (2015), "Political Islamism in Tunisia: A History of Repression and a Complex Forum for Potential Change," *Mathal*, 4 (1): 1-23.
- Mahjar-Barducci, Anna ve R. Sosnow (2013), "Political Crisis in Tunisia," *Memri*, <https://www.memri.org/reports/political-crisis-tunisia> (08.03.2019).
- Marks, Monica (2015), "Tunisia's Enahda: Rethinking Islamism in the Context of ISIS an the Egyptian Coup," *Rethinking Political Islam Series at Brookings*, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Tunisia_Marks-FINALE-5.pdf (20.08.2018).
- McCarthy, Rory (2014), "Re-thinking Secularism in Post-independence Tunisia," *The Journal of North African Studies*, 19 (5): 733-750.
- McCarthy, Rory (2018), "When Islamists Lose: The Politicization of Tunisia's Ennahda Movement," *Middle East Journal*, 72 (3): 365-384.
- Merone, Fabio (2015), "Enduring Class Struggle in Tunisia: The Fight for Identity beyond Political Islam," *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42 (1): 74-87.

- Micaud, Charles A. (1964), *Tunisia: The Politics of Modernization* (Praeger).
- Moore, Clement Henry (1965), *Tunisia since Independence: Dynamics of one-party Government* (University of California Press).
- Murphy, Emma C. (1999), *Economic and Political Change in Tunisia: From Bourguiba to Ben Ali* (London: Macmillan Press).
- Netterstrom, Kasper Ly (2015), "The Islamists' Compromise in Tunisia," *Journal of Democracy*, 26 (4): 110-124.
- Omri, Mohamed-Salah (2015), "No Ordinary Union: UGTT and the Tunisian Path to Revolution and Transition," *International Journal of Strikes and Social Conflicts*, 1 (7): 14-29.
- Ounissi, Sayida (2016), "Ennahda from within: Islamists or 'Muslim Democrats'?", *Rethinking Political Islam Series at Brookings*, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Ounissi-RPI-Response-FINAL_v2.pdf (20.07.2018).
- Owen, Roger (2006), *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East* (London: Routledge).
- Özkoç, Özge (2016), "Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslam: Müslüman Kardeşler ve en-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma," *Mülkiye Dergisi*, 40 (1): 29-56.
- Paciello, Maria Christina (2013), "Delivering the Revolution? Post-uprising Socio-Economics in Tunisia and Egypt," *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 48 (4): 7-29. Sadiki, Larbi (2002a), "Bin Ali's Tunisia: Democracy by Non-Democratic Means," *British Journal of Middle Eastern Studies*, 29 (1): 57-78.
- Sadiki, Larbi (2002b), "The Search for Citizenship in Bin Ali's Tunisia: Democracy versus Unity," *Political Studies*, 50 (3): 497-513.
- Sadiki, Larbi (2016), "Tunisia: Ennahda's 'Second Founding'," *Aljazeera*, http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2016/6/30/e466bb75f22c4fc6aaddc28825698428_100.pdf (09.07.2018).
- Sadiki, Larbi (2018), *Arap Demokratikleşmesi: Demokrasi Olmadan Yapılan Seçimler* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları) (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal).
- Souli, Sarah (2016), "What is left of Tunisian Ennahda Party?," *Aljazeera*, <https://www.aljazeera.com/news/2016/05/left-tunisia-ennahda-party-160526101937131.html> (11.10.2018).
- Stepan, Alfred (2012), "Tunisia's Transition and the Twin Tolerations," *Journal of Democracy*, 23 (2): 89-103.
- Tessler, Mark (1990), "Tunisia's New Beginning," *Current History*, 89: 169-172.
- Torelli, Stefano (2016), "Al-Nahda's Path in Tunisia: A New Model of Islamic Democratic Politics?," El Houssi, Leila, Alessia Melcangi, Stefano Torelli, Massimiliano Cricco (eds.), *North African Societies after the Arab Spring: Between Democracy and Islamic Awakening* (UK: Cambridge Scholars Publishing): 30-54.
- Vandewalle, Dirk (1988), "From the New State to the New Era: Toward a Second Republic in Tunisia," *Middle East Journal*, 42 (4): 602-620.
- Wolf, Anne (2013), "An Islamists 'Renaissance? Religion and Politics in Post-Revolutionary Tunisia," *The Journal of North African Studies*, 18 (4): 560-573..
- Waltz, Susan (1986), "Islamist Appeal in Tunisia," *Middle East Journal*, 40 (4): 651-670.